

Nr 1823

av herr Lundberg

i anledning av Kungl. Maj:ts proposition nr 111 angående regional utveckling och hushållning med mark och vatten.

I Kungl. Maj:ts proposition 1972:111 om regional utveckling och hushållning med mark och vatten lämnas en senkommen men en till synes förnämlig och översiktlig redogörelse för aktuella problem i fråga om mark, vatten m. m. som måste lösas. En plan för regional utveckling, reformerad skatteutjämning, utlokalisering av statlig verksamhet, industriella åtgärder, trafikfrågor, stöd åt glesbygdsområden lämnas; äganderätts- och markvärdestegring samt ersättningsfrågor berörs i propositionen, men det förefaller som om dessa grundläggande frågor förbigås utan att de får en godtagbar lösning.

Hushållning med mark och vatten samt natur- och miljöfrågor har i olika sammanhang och tidsskeden ställts i centrum för samhällsintresset, och ganska radikala ingrepp i den s. k. enskilda ägande- och nyttjanderätten har måst vidtagas. Märkligt nog synes Gustav Vasa - trots allt - vara den första politikern som, när han på 1500-talet sökte sammanföra Sverige till en gemensam enhet, insåg att kronan måste ha regalrätt till olika naturvärden, vatten- och markområden, exempelvis i hela Norrland.

Kronans urgamla regal- eller gemensamhetsrätt var inskriven bl. a. i Kristofers landslag av år 1442 och senare återgiven i gällande grundlagar, men skyddet av olika naturvärden, vatten- och markområden har dock aldrig tidsmässigt haft en så kraftig grundton av att kronan måste ha och bevara äganderätten för att kunna skydda och bevara för försörjning omistliga livsbetingelser som under första hälften av 1500-talet. Detta gällde för människor, fauna och flora där miljön, rent och friskt vatten, lufttrum och natur var centralfördrag.

Den föreliggande propositionen 1972:111 och dess riktlinjer borde därför kunna hälsas med glädje, förhoppning och tillförsikt av alla politiska partier och svenska folket i dess helhet. Men riksdagen måste i fråga om ägandeförhållanden och markvärdestegring, om inte propositionen endast skall bli ord vackert formade i paroller, tvingas att söka lösa frågan om markvärdestegringen, "den sociala grundorätten". Jordvärdet var från samhällets synpunkt dess viktigaste inkomstkälla. När samhället tillät mark-, vatten- och andra naturtillgångar bli föremål för enskild spekulation och arbetsfri inkomst öppnades möjligheter till en förödelse av gemensamma värden som haft nästan katastrofala följder för människor och samhälle.

Den politiska demokratin i Sverige beslutades den 17 december 1918. Förväntningarna var stora. I dag vet vi att den politiska demokratin utan industriell demokrati är otillräcklig. Om inte de i propositionen 1972:111

uppdragna riktlinjerna, principerna eller, om man så vill, ideologierna, skall bli en chimär eller vision, måste frågan om samhällets gamla äganderätt och markvärdstegringens förödelse återigen aktualiseras och få en lösning. Politik är inte bara fråga om att vilja, utan framför allt gäller det att i tid våga handla.

Utan tvivel har industrialismen, markspekulationen och naturförstörelsen aldrig förr haft en sådan omfattning som efter 1918. Gustaf Möllers, P. Albin Hanssons, Ernst Wigforss', Per Edvin Skölds och Östen Undéns banbrytande sociala nytänkande och reformer under 1930-talet har sedan bit för bit luckrats upp genom en blandekonomi och en på sakrätternas område reaktionär och teoretisk rättsfilosofi som av ansvariga tillåtit. Följdverkningar vi möter av ohämmad markspekulation i för människor, fauna och flora nödvändiga livsvärden är skrämmande. Skall en förändring enligt propositionen kunna ske, måste en ändring av vårt rättstänkande och vår rättstillämpning snabbt vidtas. Detta gäller inte minst för ansvariga politiker, jurister och domstolar. Det märkliga vi rättsligt fått uppleva på sakrätternas område är att Sveriges äldsta ämbetsverk, Kammarkollegium, (från år 1539), har fungerat som den största "baggeböleriinstitutionen" när det gäller att avhända kronan och allmogens enorma mark- och vattentillgångar. Kammararkivet torde rymma fler förfalskade handlingar och kartor än någon annan institution trots att dessa i dag vid remisser godtages som äkta.

I riksdagshandlingar, betänkanden, utskottsutlåtanden från ståndsriksdagarna och senare påtalas detta. I betänkande över "Staten tillhöriga vattenfall", daterat 17 mars 1903, heter det bl. a.: "Sälunda har staten vid åtskilliga tillfällen antingen med nyttjanderätt eller äganderätt till enskilde upplåtit sådan vattenkraft, som icke varit för statens egna behof erforderlig. Hvad upplåtelse med äganderätt angår, var denna likväl förbjuden enligt den föreskrift i II kapitlet konungabalken af Konung Kristoffers landslag, att Konungen icke hade rätt förminska kronans gods eller intäkter annan konung till förfång, vid äfventyr att efterföljande konung ägde återtaga hvad olagligen blifvit kronan afhändt."

Karl den IX lät år 1608 trycka 1442 års landslag, men principerna går tillbaka till den romerska rättens sedvanepincip, 1282 års s. k. Helgeandsholmsbeslut, och de godtogs även i 1734 års lag.

Det borde varit självklart att justitiedepartementet och ämbetsverk efter år 1918 hållit fast vid och upprätthållit denna av ålder och urminnes hävd godtagna rättsnorm. Tyvärr har så icke varit fallet. Sakrättsligt måste nog vårt land räknas som u-land.

Gustav Adolf tillträdde sitt ämbete den 26 december 1611 vid 17 års ålder. Av rådet förelades han som konung en försäkran att, förutom att upprätthålla Uppsala mötes beslut av 1593 och kyrkoförordningen av 1571, besätta ämbeten och tjänster med infödda män av lutherska läran och till de förnämsta ämbetena utnämna endast adelsmän. Det gällde ca 800 av de viktigaste ämbetena som helt kunde styra och behärska rättsväsende, ämbetsverk m. m. Från 1611 till sin död 1654 var det Axel Oxenstierna, med teologiskt grundstudieämne, som diktatoriskt och

politiskt styrde Sverige. Ekonomiskt och ägomässigt lät han den år 1627 inflyttade släkten de Geer få övertaga en maktställning där godtycket kom att dominera helt och fullt. Detta var möjligt eftersom Gustav Adolf som 17-åring och drottning Kristina som 18-åring blev myndiga.

När Karl den XI efter sin förmyndarregering tillträdde sitt ämbete kunde han som svar på kungl. proposition år 1689 konstatera bl. a. följande:

Uppå Hans Kongl. Maj:tz allernådigaste Konungz och Herres secrete proposition, som Hans Kongl. Maj:tt allernådigst hafver behagat föreställa först thet secrete utskättet af dhe tre Ständerna, Ridderskapet och Adelen samt krigsbefälet, Präst och Borgerskapet, och sedan samtellige Ständerna, åhr detta deras aldra underdånigste svar angående dhett inrikes väsendet. Gifvit i Stockholm den 26 febr. åhr 1689.

Först att dhett Kongl. Reduktions-Collegium hafver tvärt emot 1655 åhrs stadgas 27 § försåldt åthskillige godz uthan Hans Kongl. Maj:tz nådige villie och vethskap, hvilket Hans Kongl. Maj:tt rättvisligen hafver ändrat och sådana kiöp förklarat af intet värde, som och att samme godz skulle till Kongl. Maj:tt erkiennas. 2. Att dhen förra Reductions-Commissionen har latit dhe kiöpegods för löhner och ofruktbara capitaler opåtalde, när kiöpare allenast hafver uppvijst klart kiöpebref och qvittance på contante penningar, där doch nu helt annorledes finnes, att icke allenast sådana kiöp för löhner eller andra pretensioner äro af Hennes Maj:tt Dratning Christina vordne förbudne, uthan och, det som mehr åhr, att inga penningar äro lefveratthe, fast så i kiöpebrevet är infört. Sammaledes är och vordet undersökt, huru Hans Kongl. Maj:tt och dess rijke är förnär skiedt genom dhett gamla kopparcompagniets vinst och interesse, hvarföre stora godz Hans Kongl. Maj:tt och dess rijke till största skada och förminskning i des inkomster äre kiöpte. 3. Har dhen förra Reductions-Commissionen förklarat åthskillige godz för adelige, som doch nu finnas vara publique, dem Hans Kongl. Maj:tt har skiilighet funnit att indraga. Elliest och hafver Hans Kongl. Maj:tt pröfvat nödigt att erkienna under Cronan till statens sublevation alla sådana lifftidsförläningar, som vore på förhudne orter belägne, doch derjemte nådigst ansedt dhe fattigas tillstånd och låtit dhett vederfaras en mycket stoer nådh. Hvilka alla åfvanhemälte åhrender, som dhe sig grunda på rättvisjan och märkeligen lära öka Hans Kongl. Maj:tz och des rikkes inkomster, så bedia vij allerunderdånigst icke mindre nu, än på de förra Ständernes möthen tillförene skiedt är, att dhett, som kan ännu återstå af Hans Kongl. Maj:tz ingiälders och dess rättigheters richtighet, måtte befordras till ett fordorsamt sluth, och att sådana räntor, som till Hans Kongl. Maj:tt och Cronan vederkiennes, på hvilka Hans Kongl. Maj:tt och så låter des rikkes stat, bådhe den civile och särdeles den militäre, grunda, måtte nu och i evärdelige tijder blifva ifrån Kongl. Maj:tt och Cronan inalienabla effter förra besluten — —.

Tidsskedet efter Karl den XI:s död visar ett rättsligt förfall som är skrämmande - i riksdagsprotokoll, förfalskningar av akter och ägokartor. Att kammar- och bergskollegierna aktivt engagerades i detta rättsförfall visar en samhällsbild som knappast kan accepteras. Vad som skedde framgår av de handlingar som lämnar en redogörelse från tidsskedet fram till 1765, bl. a. i Adelsn och Ridderskapets protokoll från vilka axplock kan återgivas.

I början av 1580-talet kom de första nybyggarna (finnar) till

Blåfinnsjön (Graningesjön) och påbörjade på kronoallmännings svedjebruk och odling. En ägotvist mellan två finnar förde guvernören, lagmannen, landshövdingen, generalen m. m. friherren Karl Larsson Sparre till ett besök på Graninge år 1669. Sparre fann platsen lämplig till att nyttja för egna intressen och, utan att äga någon mark eller rättigheter, anlade han en bruksrörelse. Ehuru Sparre ej fått någon överlåtelse eller nyttjanderätt till kronoallmännings för kolfångst lade han beslag på de milsvida områdena. Bruket överfördes senare till Flemmings sterbhus. Sterbhuset överlät i sin tur Graninge till köpman Johan Clason (Sillkungen) den 17 juni 1719. Omkring 1729 klagade Clason över "att han ej utfått alla originaldokument rörande egendomar, såsom det berättats väl 30 stycken, som enligt uppgift skulle förvaras på Graninge, men där icke återfunnits. En del befanns sedan qvarliggande hos Magnus Sundström, som de första åren af 1700-talet haft hand om brukets affärer, men andra saknades alltjämt. Förteckningen på dessa sistnämnda handlingar är av intresse, ty den upptager en del aktstycken, som Clason väl ägde rätt att vänta skola finnas, men hvilka icke desto mindre sannolikt aldrig existerat. Dit höra fastebref på vissa af hemmanen i Graninge och ett föregivet privilegium på knipphammarverken, som jag förgäves efterletat i bergskollegis arkivserier", skriver arkivrådet Almqvist år 1908 i Graninge historia. År 1754 upplyste även Bergmästaren "att någon viss trakt af bergskollegium till brukets nödortft ej var anslagen".

Brukspatronen Clason avslöjade metoder som användes i orden:

Nödvändigt vore, att begagna tillfällen då hård tid blifver, och emellertid bör man ej hafva betänkande att släppa de bönder, som vilja, i sin gäld och taga inteckningar på dem, och om man kan vinna fiskalerna att göra sin syssla vid sågqvarnarna, helst alla på en gång i och för konfiskationer, vore nog möjligt att åtskilliga skulle blifva mjuka. Dock fordrades äfven att prästen, häradshövdingen, kronofogden, och länsmanen vinnas, för att man skall vara säker om sin coup, ty för bördning lånade bönderna gärna åt bönder penningar för en, halfannan eller två procent.

Åren 1960–1972 stäms bygdebefolkningen, som har urminnes nyttjanderätt till fiske i sjöarna och bygdevägar som förfäder byggt, till tings av *bolag* som faktiskt ockuperat kronans mark och vatten och som lagt beslag på bygdebefolkningens urgamla rättigheter.

I andra kammarens tillfälliga utskotts (nr 3) utlåtande nr 24 av den 22 april 1873 med bl. a. motion om åtgärders vidtagande för bevakande af Statens rätt och fördel i afseende å de egendomar i Norrhattens län, som för närvarande innehafvas af det engelska bolaget "The New Gellivara Company Limited" framgår den rättslöshet och egendomsförstörelse kronan och allmogen var utsatt för i Norrland.

Genom Kongl. resolution den 20 augusti 1753 uppläts till Kaptenen och Professoren J. Meldercreutz, med rättighet att emellan Luleå och Kalix elfvar från Melderstens bruk och till Gellivara malmberg samt 3 mil der ofvanom, eller å en landsträcka af omkring 150 mil, upptaga och behygga alla derinnom befintliga till hemman tjenliga lägenheter. Ett

annat distrikt, hvartill Majoren G.W. Palmstruch den 8 Maj 1775 erhööll nådigt frihetshref, var beläget i Piteå socken, emellan Piteå elf och Luleå socknegräns, samt omfattande ett område af cirka 10 mil i längd och 2 å 1 1/2 mil i bredd.

I det av Curry Treffenberg undertecknade utlåtandet den 22 april 1873 uttalas, att de

för privilegie – innehafvarnas räkning insynade och afvittrade samt af Eders Kongl. Maj:ts befallningshafvande till dem upplätne; så, enär privilegie – innehafvarnes förmänsrätt till desse nybyggesanläggningar, jemlikt tydliga ordalydelsen i nämnda privilegium, *uteslutande afsett jernverkens förseende från de indelade nybyggena med nödig kolfångst för bruksdriften och rättigheten till dessa nybyggesanläggningar följaktligen varit oskiljaktligt förenad med sjelfva jernverken*, derifrån nybyggena, i likhet med hvad uti Kongl. förordningen den 11 december 1766 och Kammar-kollegie kungörelse den 18 juli 1821, i fråga om hemman, som till brukens understöd blifvit från kronan inlöste, är stadgat, lagligen icke kunna skiljas eller af privilegii-innehavarna få, till annat är verkens underhållande nyttjas och besittas, i följd hvaraf, om verken icke inom privilegietiden blifvit uppförda eller sedermera nedläggas, nybyggena skola till Kronan återfalla, samt i nu förevarande fall förekommer, enligt hvad uti Bergs-kollegium blifvit upplyst, att ifrågavarande Korpforss masugn och Rensundsfors stångjernverk, som, enligt Bergs-kollegi privilegium, bort vid privilegiets förlust, inom föreskrifna frihetstiden, som med år 1863 tilländagick, vara behörigen uppförda, hvarken derförinnan eller ens sedermera blifvit uppförda och kommit till stånd, anser kollegium privilegii-innehavarna, vid slikt förhållande, hafva förverkat till vidare besittningsrätt till dessa nybyggen, och hemställer alltså, att fråga om deras indragning till kronan må, i laga ordning, emot privilegii-innehafvarna väckas samt den å nybyggena befintliga skog under tiden varda till annat nyttjande än till husbehof, under förbud ställd.

I utredningar och utskottsbetänkandet upplyses det även att i

Kongl. kungörelse, som i Kongl. reglementet den 24 November 1749 angående de förmåner, hvilka förunnas dem som sig nedsätta i lappmarkerna, spårar man förgäves bestämmelser om sådan utvidgad frihet, utan synes denna endast afse lägenhetens upprödjande till åker och äng, men icke derutöfver någon fri disposition af de vidsträckta skogarna hvartill Kronan icke heller sedermera, eller genom yngre författningar, synes hafva sig afhändt äganderätten.

Det vi i dag betecknar renbetesmark omfattar ca 165 000 km², större sjöar ej inräknade. Huvudparten av Norrland var emellertid då ockuperat av två familjer. Samerna beskrivs i Besv. och Ekonom Utsk. Betänkande nr 118 åren 1817–1818 på följande sätt: "Lappen, såsom ett fullkomligen Nomadiserat folkslag, hatar allt tvång, och, da han deraf för mycket tryckes, vandrar bort och flyttar sina bopålar till nästgränsande Riken, der han mötes af frihet och oberoende." Men då det gällde finnbefolkningen och nybyggarna som sedan äldre tid nyttjade markområdena för fast bebyggelse måste intränget i deras nyttjanderätt ha varit påfrestande.

I Norrbottens län fanns 1880 en total hefolkning på 13 557 personer. I fjällkommunerna som hade en renskötande befolkning var antalet 3 300 (24 %). År 1965 fanns i samma område en total befolkning på 81 315

med en renskötande befolkning på 1 891 personer (2 %). I exempelvis Kiruna fanns år 1880 en total befolkning på 1 973 personer av vilka 40 procent var renskötande. År 1965 fanns det i Kiruna 28 303 personer, varav 2 procent var renskötare. Det finns i Norrland ca 880 000 människor som där vill leva, bo, känna trygghet och trivsel. Kronans mark- och vattenområden är hela folkets gemensamma egendom som i första hand måste nyttjas för Norrlands befolkning som en gemenskap. Men naturvärdena är en nationaltillgång för hela vårt folk, vår fauna och flora, som rätt och hänsynsfullt måste bevaras, skyddas och nyttjas, och kan icke förbehållas enskild grupp eller enskilt intresse.

I ett gammalt kommittéutlåtande undertecknat av kammarrådet J.G. Branting redovisas ett kungl. brev av den 5 januari 1685 till samtliga hovrätter. Där påtalas:

att en och annan understatt sig att begynna rättegångs-processer om någon rätt, rågång och skogsskillnader inom och kronans allmänningar och ödemarker, samt att söka och practisera sig domar och fasta på upprädda ägor, verk och torp inom samma allmänningar. Till förekommande av detta missbruk, förklarade kongl. maj:t dess alvarliga vilja och befallning vara, att hovrätterna icke allenast själva skulle avhålla sig ifrån slika uppå och inom kronans allmänningar och ödemarker uppkommande tvister om rågångar, skogsdelningar och några andra pretenderade rättigheter, utan och förbjuda lagmännen och häradshövdingarna, att derefter med sådana tvister sig befatta.

Då det gäller äganderätt och urminnesrätt till vattenområden och fiskerätt sägs bl. a. i handlingar om Krangedeforsarna i kungl. brev den 14 januari 1817 till kammarkollegiet:

Och som, efter hvad upplyst blifvit, Riksdags Fullmäktiges anförande, att ifrågakvarande Fiskeriet vid Hemmanens Roterung och afvittring kommit i beräkning, saknar all grund och rättighet till samma fiskeriets begagnande utan afgift, af den anledning, att de äro belägna vid hemmanens land och strand samt inom deras afvittrade område, så mycket mindre dem tillkomma, som enligt Kongl. Stadgan den 9 december 1766. Fiskeriet uti stora Elfvar, Åar, Strömmar och Insjöar, där de af Ålder varit och ännu innehafvas, äro Kronans enskildte, deruti Kongl. Brevet den 17 februari 1801 samt Mars 1813 jämväl instämma.

Då Ljusne sägverksägare efter förrättad syn den 25 augusti 1860 spolie-rade ett laxfiske, benämnt Hofdan, i Ljusne elf, och kostnaderna för uppförande av nya fiskebyggnader ansågs betydande, köpte bolaget intrånget i fiskerätten av bönderna för 1 500 R:er, och intrånget i fisket för regementsskrivarebostället, en åttondel, för ett pris icke understigande 500 R:er. Flottningsbolaget fick försäkra, att det "icke skulle hafva för avsigt att fortfarande idka laxfiske derstädes, utan endast tillhandlat sig fisket, för att, obehindrat deraf, kunna bedriva flottningen, och boställshafvaren icke torde kunna tvingas att ensam för boställets andel uppföra erforderliga byggnader, äfven om, hvilket ingalunda syntes sannolikt, sådant vore möjligt utan att förmärma den dispositionsrätt till vattnet, som flottningsbolaget genom köpet af öfriga delegares lotter sig förvärvat". Kongl. Maj:t motsatte sig icke att mot minimi 500 R:er

medgiva detta intrång i nyttjandet. Men om flottningen skulle upphöra skulle intrånget i fisket hävas.

I redogörelse år 1909 för de ecklesiastika boställena i Jämtlands län av kammarrådet jur.utredn.doktor Gabriel Thulin lämnas en del av högsta domstolens beslut i ägande- och nyttjanderättsfrågor i Härjedalen. Någon rätt till intrång i kronans äganderätt även till samtliga vattenområden i Norrland föreligger inte. Däremot föreligger nyttjanderätter till vissa nyttigheter som av ålder varit.

I Abokommitténs betänkande om rekognitionsskogar och under bruk skatteköpta hemman framhåller deras expert Carl W.U. Kuylenstierna (år 1916) å s. 90 bl. a.:

Därjämte funnos emellertid rättigheter av annan art, vilka svårigen kunde självständigt utbrytas eller vilkas utbrytande vid avvittningarna – – utan i samband med andra rättigheter – – i varje fall aldrig avsetts i förordningarna. Dylika rättigheter voro rätt till mulbete för hemman, torp eller fäbodlägenheter, rätt till fiske, slätter m. m.

I samtliga dessa fall kunde enligt ovannämnda princip allmänningens upplåtande som rekognitionsskog ej lända till inskränkning i de redan existerande rättigheterna. Denna regel har fått sig uttryck i instruktionerna för bergskollegium den 16 oktober 1723 och 22 juni 1773 § 12. Kollegium anbefalldes vid allmänningars upplåtande till bruk noga tillse, att de, som av ålder därstädes haft rättigheter av antytt slag, skulle vid sitt nyttjande därav bibehållas. Om förbehåll skett i upplåtelsebrevet eller ej, har icke varit avgörande för rättigheternas bestånd. En huvudregel för praxis har nämligen varit den, att kronan ej kunde bortgiva eller försälja, vad den ej själv ägde.

Av de från offentliga handlingar, utredningar, riksdagstryck m. m. gjorda axplock, som endast i begränsad utsträckning kunnat medtagas, framgår att kronan av ålder bibehållit betydande och för folkhushållet och samhället livsviktiga värden för att skydda vatten, mark och miljöer för det gemensamma nyttjandet. Tyvärr har allt som avdelats för gemensamt nyttjande och ägande varit utsatt för en hänsynslös skövling av enskilda och grupper som med hjälp av rättstillämpning och ämbetsverk och till följd av vinningslystnad systematiskt och utan hämningar lagt beslag på gemensamma värden och skövlat miljöer.

Att Oxenstierna och de Geer på 1600-talet tog allt de kunde komma över, utan att betala eller lämna ersättning till samhället, bönder och allmoge för egendom som de ockuperade, var ett uttryck för ett ohänimat maktbegär och adelns suveränitet, och med sina 800 höga ämbetsmän kunde de göra vad de själv bestämde och ville.

Riksrådens fall var många under 1700-talet. Domarna föreföll många och hårda, men de fall då straffen utkrävdes var få. En av de större rättsskandalerna inträffade år 1765 och skildras i statliga dokument och ständsprotokoll. Dessa akter visar hur efter den tiden goda lagar och föreskrifter gavs ett helt annat innehåll i praktisk tillämpning. Sju riksråd blev avsatta, och rättsläget får sin dokumentariska beskrivning i följande dokument. Det bör tilläggas att för de tagna miljonerna förvärvade brottslingarna och deras medhjälpare exempelvis stora kronogods och

bruk i Mellansverige och annorstädes. De juridiskt kunnigas skrivelser torde vara den tillförlitligaste skildringen av vad som försiggick. Det märkliga har inträffat att vad som skedde på 1600- och 1900-talen har under det senaste årtiondet i demokratisk skepnad fått rättslig praxis i fråga om fastighetsbildning in. m.

Ur protokollen återgives:

*Hovrättsnotarien Carl Estenbergs diktamen om
växelassocierade.*

(Prästeståndets arkiv. F. 76. N. 55.)

Protokollet sid. 499.

Ödmjukt memorial.

Att man i våra tider så mycket hör talas och skrivas emot en befarad allmän corruption, torde ej vara at så alldeles slå i vädret. Jag har med bestörtning fått förnimma, huru åtskillige svenske män, och dem man til äfventyrs hållit för rikets och frihetens pelare, hafva med våra nu anklagade växelassocierade delat rofvet, och at initialbokstafverne af deras namn stå i Växelcontorets böcker för större och mindre summor samt dyrbara præsenter antecknade; desse annotationers trovärdighet lär ingen förnuftig draga i tvifvelsmål, ty samtelige associerade hafva visserligen ej låtit så anseelige afdrag göras af sin oskälige vinst, om samma afdragningar ej haft sin riktighet, och ho kan väl vara så enfaldig att tro, det vederbörande skulle bidragit dertill, att associerade fått så obarmhertigt sköfla allmänhetens cassor, om de ej blifvit väl hetalte för det äfventyr, som de derigenom sig underkastadt. Att få desse svenska nationens skamfläckar med sine rätte namn och färger upptäckte, bör derföre vara oss högst om hiertat. Det bör ej stadna dervid, at associerade orimneligen föregifva, det namnen på desse vanartige embetsmän fallit dem samteligen utur minnet. Sådant är at uppenbarligen gäckas med Ständer och en så stor glömska kan hos ingen supponeras. Vår lag lemnar den minsta domare rättighet at igenom hårdare fängelse söka förmå missgärningsmän til bekännelse, och vid 1756 års och flere riksdagar hafva Riksens Ständer ej varit så blödige, at de försummat utöfva denne i Sveriges lag grundade rättighet. Jag ser således icke, hvarföre vi nu i et så viktigt mål icke böra betjena oss af detta rättmätiga medell; ty för Riksens Höglöfl. Ständer, som nu utgiöra ett i alla tideböcker namnkunnigt räfst- och rättareting eller riksdag, är högst angelägit at lära känna sadane ovärdige embetsmän, som plötsligen hafva såldt och kränkt rikets rätt, och får nationen på detta tiufvaband icke annan satisfaction, så kan den dock med goda skäl påstå, at deras namn, dem til evig blygd, må så vida möjligt är blifva upptäkte.

Man känner nog det brukade valspråket: Små tjufvar hängas up, men de stora låter man gå och at tjufven blir ej hängd för det han stäl, men för det han stäl så litet, att han ej har att dela med sig. Detta lära associerade hafva tröstat sig med i deras rofferier, och hvarcken kan man skylla dem före at hafva tagit för knapt till eller sparat at skaffa sig vänner af den orätta mammon. Försnillningarnes storlek, förteckningar på discretioner och mutor samt stora collationer äro oss nogsamt bekante, och ingenting är nu allmänare än att i alla vincklar och vår finna personer, som under hvarjehanda skenfagra skäl plaidera för desse straffbara inkräktare; men Gudi lof, ännu finnes många tusende svenske män, som icke hafva bögt knä för Baal, och hela landet gläder sig derät, at den gamla svenska ärligheten fått liksom nytt lif, ny kraft och styrcka i vår eljest nog bekymmersamma tid. Plaideurer måge bruka hvad konster de behaga ärlige svenske män låta sig dock af dem ej förvilla utan gå sin

gång jämt fram at bereda för desse våldsvärckare et öde, som försynen dem ämnadt, som rikets rätt kräver, som de ganska väl förtjent.

Uti svenska historien lärer ej finnas exempel på dem, som gjordt så mycket ondt som detta riksförödande band; utom de många tunnor guld, som de af cronan och Banquen slagit under sig, genom bedrägelige contracter har cronan och löntagare enligt Secrete Utskottets sidst uppgifne berättelse genom deras konstigt anlagde växelvinglerie förlorat ifrån 1757 til 1764 års slut öfver 104 millioner dahlr kopprmt, och ifrån den högste til den ringaste undersåte finnes ganska få, som de och deras medhielpare icke igenom detta listiga vingleri bragt ifrån hälften af sin välfångna redbara ägendom. Huru många tusende oskyldige medborgare hafva icke härigenom blifvit försatte i alrastörsta uselhet, fattigdom och elände? Jag fasar, när jag täncker på hvad fölger sådant skulle haft hos fri engelsk och hollensk menighet, och tackar den Högste, som under alt detta begåfvat svenske män med et så förundransvärdt tålmod, at de uti en ståndachtig sedighet likafult kunnat framhärda.

Här talas om medlidande för olyckelige och deras hederlige anhörige. Jag har så blödigt hierta som någon. Jag bedyrar äfven, at ehvad våld mig i de framfarne tider må hafva öfvergatt, jag dock ej på minsta sätt drifves af något enskylt agg eller hämd emot dem eller andre. Jag skulle fördenskull icke på det hårdaste efter lagens stränghet med dem förfara, om nåd på minsta sätt här ägde rum, om de med alfvare bekände sitt och sine medhielpares brått, om de icke genom hvarjehanda konster sökte at ännu försnilla ifrån cronan den lindriga ersättning, hvartil de blifvit dömd, om de och deras medhållare icke fräkt hotade att framdeles knäcka alla dem, som rögt deras brått, om Guds och folkets röst samt rikets rätt icke fordrade vår hämdkräfvande rättfärdighet; jag skulle då, så mycket som någon annan, utan at dertil vara leigd, efter yttersta förmåga bidra dertil, att straffet, såvida möjligt vore, för dem kunde blifva lindrat; ty jag vet, at Gud sielf har sagt, den sin synd bekänner och öfvergifver, han skall få barmhertighet; men när jag til alt sådant icke finner det ringaste sporr, så är jag aldeles öfvertygad, att skonsmål mot dem hos alt ärligt folk anses för en högst straffbar flathet.

Här säges, at statsbristen fordrar, det vi böre taga emot, hvad de behagat oss biuda, och skona dem för en sådan genereusité; men det har förr gått an at skräma folk med busar, nu kunna de med alt fog remitteras til barnammaren. Hvem seer icke, at riket lika så snart kan bringa ihop 20 tunnor guld som de; hos magtägande Ständer finnes visserligen dertil mångfaldige flere utvägar än hos dem. Hvem kan ock vara enfaldig nog at tro, det de riktigt uppgifvit all sin ägendom, den de sökt skydda under barn, mågar och updiktade creditorer? Och jag har hört folk gärna vilja gifva tva å tre ganger mera för visse stora ägendor, än hvartil de blifvit värderade; men om ock cronan skulle mista något i sin betalning, måtte det derföre är anständigt och rimmar sig med Rikens Ständers värdighet at för några lumpna tunnor guld ingå en sådan aversionshandel med dem, som blifvit lagbundne til så grofve brått? Jag lemnar hvar och en at eftersinna, hvad tanckar andra potentater och utlänningar skulle i slikt fall göra sig om Sverige.

Här talas ock om at lindrighet skulle bibehålla oss i det goda förtroende, som allmänheten om oss hyser; men skall man rätta sig efter folkets röst, så kunde väl ingenting vara tjenligare at bradstörta oss i föragt, än om vi för hvarjehanda ordsakers skull visade en otidig flathet emot dem, som så mycket skadat allmänheten och derföre ådragit sig dess billiga ifver.

I betraktande af hvad saledes efter mitt bästa samvete anfördt är, kan jag icke underlata att till Edert bepröfvande hemställa, om icke det

strängaste vid Justitiædeputationens betänckande bifogade särskilte votum, såsom på klar lag och rättvisa grundat, bör bifallas, med förbehåll af lindring i straffet, om de bottslike ofördröjeligen genom upriktig bekännelse och skadans fullkommeliga ersättning det förtjena.

Med detta memorial täncker jag äfven vända mig til de öfrige respective stånden. Stockholm d. 12 October 1765.

Carl Estenberg.

62.

*Hovrättsnotarien Carl Estenbergs memorial om växel-
associerade.*

(Prästeståndets arkiv. F. 76. N. 55.)

Protokollet sid. 499.

Ödmjukt memorial.

Ett sammansvurit band af girige och vanartige medborgare hafva nu i flere år igenom et konstigt anlagt växelvinglerie jemmerligen plundradt land och folck; påföljderne deraf äro så allmänt bekante som högst beklagelige; blått ifrån 1757 till 1764 års slut har cronan och penningelöntagare derigenom förlorat 104 618 680 dal'r krmt, utan at räkna enskyltas förlust och the stora summor, som associerade i Växellcontoi-
ren fått upbära.

Hela landet ropar på hämd och suckar efter hielp.

Händen lærer hvar man finna vara otillräckelig, om den sträcker sig endast till de nu anklagade associerade, och hielp lærer hvar barn finna blifva platt omöjelig, så länge alla de öfrige af detta rofferiband få sitta oroade i deras olaglige inkräktningar; ty deras ofantelige bancolån gifva dem nog styrcka att hädanefter som hittills kunna sättia hvad pris the behaga på Banquens sedlar och således contracarera alla de författningar, som till coursens fällande vidtagne blifva.

The om bancolån utfärdade förordningar hafva endast tillåtit lån på fast ägendom til upodlingar, förbättringar och förlag; man må fördenskull väl stadna i förundran, at vederbörande kunnat bevilja visse personer så hiskeligen stora lån i Banquen, som Höglofl. Secreta Utskottets nyligen upgifne berättelse om växelvinglerierne omförmäler.

En jämlikhet medborgare emellan kan ej tillåta, att den ena skall få nyttja flere millioners bancolån, då en annan ej kan med det ringaste blifva förhulpen. Det är ock ganska troligt, at sådane omåttelige lån hafva til skadelige afsigters utöfvande blifvit gjorde.

I anseende hvartill, och som det nödigt att så väl lära känna medborgare, hvilcka likasom Pharaos gräshoppor plägat oss, som att få kundskap om de faselige hemligheter af det fördömmeliga växelvingleriet, som härunder ligga fördolde, med mera, föranlåtes jag härmedelst ödmjukel. underställa, om icke Secrete Utskottet kunde anmodas at icke allenast till Riksens Höglofl. Ständers plena, ofördröjeligen uppgifva såväl en omständelig förteckning på alla de personer, hvilcka hafva över hundra tusende dal'rs kmts bancolån, utan ock i synnerhet namngifva de personer, som upptagit de uti förberörde berättelse omförmälte ganska stora lån samt hvartil desse sednare lån kunna finnas hafva blifvit använde.

Af detta memorial utbeder jag mig äfven få lemna de öfrige respective stånden del. Stockholm den 14 October 1765.

Carl Estenberg.

Vice härardshövding Carl Adolf Lindelöfs diktamen om växlassocierade.

(Prästeståndets arkiv. F. 76. N. 56.)

Protokollet sid. 500.

Ödmiukt memorial.

Utaf det betänkande, som Riksens Höglofl. Justitiædeputation til Höglofl. R. o. A. ingifvit och härstädes blifvit den 5 i denna månaden upläst, har jag inhämtat, det högvälbemälte deputation beskrifvit, huru Borgmästaren Kierman och dess associerade, Brukspatronen Le Febure och Handelsmännerne Carl och Claes Grill, i de förflutne åren och intill nu påstående riksdag idkat en åckersam och hela riket tryckande, hög och skadelig växelhandel, hvarigenom de bragt högre och lägre medborgare i riket til obeskrifveligt lidande och däraf följande fattigdom, nöd och elände, hvilket dageligen förökt sig, sedan Borgmästaren Kierman såsom Borgareståndets taleman och bancofullmäktig genom svikeliga omgångar, under förevändning at styra växelcoursen och inskaffa silfver för koppar förmått föreståndare och flere vederbörande förtro sig Banquens redbara capitaler, at nyttja utan interesse, och frihet till koppar- och silfverpenninga utskeppning med mera, men sådant oagadt icke fullgjordt någotdera af dessa förbindelser utan låtit coursen stiga i omåttelig högd och blott med bancosedlar återguldt en del af sitt i redbart mynt århållne förlag; och ehuru Justitiædeputationen icke ansedt detta förfarande för olofligt utan straffbart och ondt, har doch sielfva brottet blifvit med så lindrig näpst beifrat, at det icke förenar sig med min öfvertygelse, hvarföre jag icke eller kan bifalla en sådan tanke utan ser mig nödsakad at härutinnan yttra mig särskilt, efter det sakens egenskap fordrar.

Jag har i detta mål intet nödigt at beskrifva gierningarna eller utlåta mig, huruvida de anklagade till det dem tilvites [äro] mer eller mindre skyldige; ty alt sådant finnes medelst Riksens Höglofl. Ständers Secrete Utskotts och Stora Deputations tryckte handlingar och Justitiædeputationens anstälte ytterligare undersökning tillräckeligen bevist, både genom de deruti åberopade handlingar och böcker samt de tiltaltes egne bekännelser och afgifne förklaringar.

Jag är väl uti förbrytelser benägen till lindring emot alla menniskor, så mycket som möjligt är; men får emot bättre öfvertygelse om detta gudlösa brottets art och tydeligheten af Sveriges rikes besvurna lag i 1 cap., 4 §, och 20 cap., 3 §, Rättegångsbalken ej våga ett sådant afsteg och dymedelst befordra, det rikets säkerhet och allmänt väl skall af vågsamme och förmätne medborgare till almänhetens samt en och hvar invånares högsta olägenhet trampas under fötterna och andre derigenom uplifvas til lika riksskadelige åtgärder i framtiden. Ut i tydlig och ostridig sak är intit svårt att dömma, i synnerhet sedan Justitiædeputationen uti sitt betänkande och det Högvördige Präste- samt Ärbara Bondeståndet, tillika med ett utan namn ingifvit votum, och Hr Lectoren Kraftman i sin mening åberopat sig åtskilliga lagsens rum, som till detta ärende kunna lämpas.

Men då jag i detta ämne, som är af den egenskap, at de tilltalte plundrat rikets förmögenhet och tryckt fattiga i sin jämmer till tårar, bör oväldugt utlåta mig och ej kan förtiga, det deras obarmhertiga förfarande vida öfverträffar Baron Görtzens och Kongl. Råntemästarens Lagersparres förbrytelser, hvilka ej århållit nåd, utan måste den första af dem undergå dödsdom och den senare andra häniska straff, fast de ärbudit sig betala all den genom deras misshandel timade skada; så måste jag bekänna, at desse våldgäster, som alltid äro för skadeligare at anse än de, som 1756 förvärkat lifvet, gjort sig skyldig til det sväraste i Sveriges lag

utsättas kunnat, hällst deras snålhet ej minskat sig, när de sedt medundersätare i största armod och usellhet samt riket uti vådeligaste belägenhet genom krig och misscredit hos utlänningen, doch likväl och på det af straff må lända till deras förbättring och till andras varning, at fatta afsky och fasa för dylika hämdsökande synder, vill jag förena mig med det särskilta votum, som utan namn är bifogadt vid Justitiædeputationens betänkande och Hr Kraftmans mening i så måtto, at Borgmästaren Kierman, hvilken såsom Borgareståndets taleman och bancofullmäktig emot Handelsbalkens 18 cap., 3 §. oredeliga omgåts med Banquens ägendom och emot Missgierningzbalkens 45 cap., 1 §, svikeligen dragit under sig kronans ingälder samt icke enligt Handelsbalkens 9 cap., 2 §, återguldigt sitt i redbart mynt ärhållne förslag med jämn goda penningar utan emot Missgierningzbalkens 7 cap., 4 §, sökt afbördä det med sådana bancosedlar, som han efter sin egen anläggning kunnat aftaga at innan kort tid borde förlora i valeuren. Utom det har han ej heller enligt sin ingångne afhandling styrt växelcoursen till aftagande utan tvärtom låtit den allmänheten till förtryck och klämma dageligen stiga i högre grad, och icke dess mindre emot Handelsbalkens 16 cap., 4 §, på ett bedrägligt sätt nyttjat de honom, dess associerade til den ändan förundte förmåner til enskildt båtnad och vinning. Äfvensom han ock ökt sina grofheter i det, at han intet låtit Missgierningzbalkens 4 cap., 1 §, afskräcka sig ifrån sina riksförrädeliga stämplingar utan föragtat kongl. förbuden af åren 1743 den 25 Januarii och den 30 Julii 1744 samt 15 Febr. 1745 om koppar och redbart mynts utförsell, som han likväl begripit skada riket och bringa sina medborgare i medellöst tillstånd, hällst hans egen demonstration inför protocollet uti Banquen tydeligen det ådaga lägger, och utreder därjämte, det han, dän där emot bättre vett förgätit kärleken til sitt fosterland och sin ämbetsmannaskyldighet, ådragit sig både de däruti utsatte olägenheter och den i kongl. brefvet af den 10 Octobris 1699 för tjufnad stadgade kyrkopligten, bör såsom en riksbedragare och tjuf, som icke frugtat Gud eller haft försyn för menniskor, mista ähra, borgelig näring och ämbete sitt samt undergå en söndagz kyrkopligt och stå på denna stadens torg tvänne timmar för käken at skämmas och hafva sit namn med ordsaken, hvarföre dät är dit upslagit, å sagde påla fastnågladt; utom det bör han ock i förmågo af Straffbalkens 5 cap., 1 och 4 §§, sitta 28 dagar på vattn och bröd samt föras till Marstrand at i all sin tid arbeta och icke begripas under något pardonsplacat samt i alla städer, genom hvilka han til berörde ort färdas, stå för käken tvänne timmar och dess namn samt brottet på pålen fastspikas.

Hvad Le Febures och Carl samt Claes Grills brott angår, så är jag i de delar af enahanda tankar med de af mig återopade särskilta vota, såsom i det närmaste med Präste- och Bondeståndets betänkande instämmande, och lägger endast därtill, at de såsom delagtige uti rikstjufnad böra utstå uppenbar kyrkopligt.

Och som Justitiædeputationen på särskillte ställen uti dess berättelse om medlens uttagande från Banquen anteknadt bokstäfverne N. N. och icke utfört namnet eller personen, oansedt det efter en ren rättegångzordning iagttagas bordt, så är högbemälte deputation, efter min tanka, skyldig at sådant rätta, på det dylika antekningar ej må till allmänhetens förargelse i publice handlingar finnas; hvarhos jag jämväl förbehåller mig, at Justitiædeputationens betänkande med de därtill hörande särskilte vota och detta mitt memorial, samt hvad uti alla respective ståndens plena i detta ärendet blifver talt och afhandladt, må, äfven som med de förra handlingar skedd, befordras til trycket, så at allmänheten får se och veta, huru denna sak är befunnen och afgjord; utbedjandes mig i

öfrigt den förmånen at med detta memorial äfven få vända mig till de öfrige hedervärda stånden.

Stockholm den 14 Octobris 1765.

Carl Ad. Lindelöf.

342 1765, aug. 16.

Rådet.

8. Secrete Utskottets tilstyrckande af d. 18 Julii, att Banquen fritt från alla afgifter till staden må få bortauktionera papper, som vid des eget pappersbruk, Tumba, tilvärckas, samt någre gamle lösöron derifrån.

Bifölles.

9. Föredrogs Secrete Utskottets extr. protocolli af de. 15 Aug. ad notitiam angde Hrr R[iks]råd Grefve v. Rosen, Grefve von Seth, Frh. Hamilton, Frh. Fleming, Grefve v. Lieven, Frh. Rudenschöld och Frh. Hiärne, i hvilkas embetes förvaltning i ministerielle mähl Secrete Utskottet funnit sådane fehlsteg begagne, som betaga dem Secrete Utskottets förtroende, hvarföre desse Hrr R[iks]råd ifran sine embeten entledigades; hvarvid doch Sec. Utskottet anmält de för de sidstnembde tre Hrr R[iks]råd befundne mildrande omständigheter til R[iksens] Ständers eget utlåtande.

Detta begärdes på bordet.

Grefve C. E m i l L e v e n h a u p t hemställte, att som detta voro et granlaga mähl rörande rikets yppersta embetsmän och sådene, som utur vårt stånd voro tagne, en deputation til de öfrige stånden måtte affärdas med begäran, att de häruti ville afbida R. o. A:s utlåtande, innan de sig yttrade.

Hr B i l b e r g deremot hölt före, att som vi ej hade cognoscera saken, som enl. 13 § R[iksdags]ord. och 2 § i Sec. Utsk. instruct. blott ad notitiam voro opgifven, en sådan deputation voro onödig.

Hr S c h ö n b e r g och Hr H a s e n k a m p f instämde med Grefve Levenhaupt.

Frh. C e d e r h i e l m, Frh. G r ö n h a g e n och Hr G y l l e n s v a h n anförde emot slik deputation, att tiden dermed spildes kanske utan verkan; att det sågo ut, som antogo man sig med fördom desse hrr:rs sak, som säges hafva förvärckat Ständers förtroende; att saken ej mera hörde oss än samtel. Ständerne till och att efter 16 § i R[iksdags]ord, deputationer ej borde afgå annars än i afgiorde mahl och att annat voro emot lag och praxi.

Frh. F r e d r i c H o r n, Hr U g g l a understödde Gr. Levenhaupts tancka såsom icke allenast billig, då quæstion voro om gamla hederlige rådsherrar, tagne utur vårt stånd, utan och både laglig och vanlig, hvarpå af förflutne och när- — — .

De refererade brotten måste även i dagens samhälle betecknas som grova. Riksrådens avsättning understryker även deras ansvar att bevaka och tillvarata rättstillämpningen inom samhället och näringslivet. Men det kan ändock förefalla märkligt att de över 104 miljoner dir och de betydande antal tunnor guld, som brottslingarna lade beslag på med hjälp av kammar- och bergskollegierna kunde nyttjas för att till bruksägare överföra nyttjanderätter fran kronans egendom till enskilda.

Kronans omsorger om bergshanteringen avsag i främsta rummet att bereda denna näring riklig tillgång på skog för kolning. Bergslagsallmän-

Tumba pappersbruk

Hrr R[ik]-
sne Rosen,
Seth, Hamilton,
Flemming, Lieven,
Rudenschöld,
Nierne

ningar, rekognitions- och gruvskogar tillkom för att kronan ville säkra råvarutillgångarna. Huruvida ett hemman var av krono- eller skattenatur, hade icke någon större betydelse. Om ett hemman hade köpts från kronan, skulle köpet utan vidare återgå. I bergsjordeboken försäkrades bergslagerna att alla de gods och lägenheter, som däri införts, skulle evärdeligen lyda och höra under bergslagerna och bruken. Om någon framdeles "på mild berättelse" lyckades erhålla Kungl. Maj:ts upplåtelse på något bergslagsgods skulle upplåtelsen vara ogill samt landshövdingarna och andra vederbörande återställa sådana upplåtelsebrev till Kungl. Maj:ts kansli.

I en kungl. förordning den 27 november 1649 anges de orter, som skulle anses för bergslager och förklaras att inom dessa icke något finge därefter försälas, doneras eller förlänas. Bergslagerna blevo s. k. förbjudna orter. I liknande syfte förklarades i reduktionsstadgan den 9 december 1682 att bergslagen vore bland kronans "omistande gods".

Det var därför helt naturligt att hemman och lägenheter som en gång upplåtits till bruken även framdeles komme bruksrörelsen till godo, och brukens förmånsköp till skatteköp m. m., enligt 1731 års kungl. brev, förutsatte att hemmanet eller skatterättigheten av hemmanet skulle förbli oskiljaktligt med bruket såsom dess tillhörighet i vad hand bruket än komma kunde. Innehavaren av bruket skulle fördenskull för all framtid bli kronan ansvarig för det riktiga förfarandet. Kammar- och bergskollegierna skulle noga tillse att från kronans eller andra bruk icke finge avhändas hemman, som erfordrades för brukens behov av ved och kol m. m.

Bruksinnehavaren hade skyldighet att driva bruksrörelsen enligt upplåtelse- och nyttjanderättsföreskrifterna. Tillika skulle "bruket" svara för bostäder, kyrka, präst, klockare, läkare, gratial, våghållning m. m.; med bruksrätten följde förutom skyldigheten att driva bruket även ansvar för anställda och samhällets livsbetingelser.

Om bruksrörelsen på föreskrivet sätt upphörde skulle den återgå eller övertagas av kronan. Då f. d. landshövding Hjalmar Hammarskjöld motsatte sig och avrådde från en försäljning av de Geers bruksrörelser efter första världskriget, torde detta ha berott på att han som statsman och statlig utredare, som det även framgår av hans utredningar, var underkunnig om att de Geer saknade rätt att försälja domänerna. Om däremot de Geer ansåg att bruksrörelserna skulle upphöra skulle all egendom å bruken i form av vatten, mark och fasta anläggningar återlämnas till kronans disposition. Denna skyldighet kvarstår gentemot dem som övertagit bruken och inte utnyttjar föreskrivna rätter för brukens drift och befolkningens och samhällets livsformer.

I Uppland har t. ex. bruksrörelser nedlagts på flera bruk, men ägare i olika former har mot lag och upplåtelsehandlingar behållit kronans mark, vatten och nyttigheter.

Bruksrörelsen i Sveriges kanske äldsta bergslag har upphört i Leufsta, Forsmark, Harg, Gimo, Åkerby, Hillebola, Karlholm, Västland, Strömsberg, Tobo, Ullfors, Älvkarleö m. fl. platser. Men trots nedläggningen av

bruksrörelsen har råvarutillgångar, mark och vattenområden bibehållits eller sålts till nya spekulanter. Ansvaret för anställda, sysselsättning, samhällsservice, egnahemsägare m. m. har överlåtits på samhället som får fungera som industriambulans.

Att falserierna omkring år 1765 utnyttjades för förvärv av egendom för de namngivna brottslingarna och deras medhjälpare framgår av några glimtar från olika bruksförvärv som då skedde. Eftersom vi för samhället har behov av mark och vatten borde staten i första hand återtaga sin för allmänheten nu på grund av verkligt behov erforderliga egendom och skaffa verklig kontroll av hushållningen och uppsikt över egendomens användning.

Ur Abokommitténs betänkande IV år 1920 återges bl. a. följande:

Stockholms län.

Björsta gruva och Hargs bruk.

Den 18 september 1730 förklarade bergskollegium, att 1/4 mtl Gottbol nr 1 i Ununge socken, vilket utgjorde augmentshemman till rustningsstammen nr 111 vid Roslags kompani, vore omistligt för Björsta gruva och Hargs bruk. Genom skattebrev den 9 oktober 1730 försålde därpå kammarkollegium hemmanet till krigsrådet baron Erik Oxenstierna, vilken vore ägare av såväl gruvan och bruket som själva rustningsstammen.

I skattebrevet stadgades, att, därest Oxenstierna eller hans arvingar skulle vilja försälja hemmanet eller transportera det till någon annan utom rätta börd, skulle det först hembjudas till kronan. Om hemmanet ej inlöstes av kronan, skulle det upplåtas till den som då vore ägare av såväl rustningsstammen som Björsta gruva och Hargs bruk, emedan hemmanet till deras konservering och styrka blivit försält till Oxenstierna.

Några åbor med ärftlig besittningsrätt lära icke hava funnits å hemmanet, som skatteköpts, innan dylik rätt i allmänhet tillförsäkrades åbor å under bruk skatteköpta hemman.

Hargs bruk.

På 1600-talet nyttjades en skogstrakt, benämnd Svalmyra, till de under Hargs bruk lydande hemmanen Malsättra och Moxboda. Denna skogstrakt blev år 1695 ansedd för allmänning samt år 1704 utbruten från nämnda hemmans ägor.

Genom bergskollegii resolution den 11 mars 1708 blev därpå Svalmyra allmänning mot rekognitionsavgift anslagen till Hargs bruk. På allmänningen funnos då flera oskattlagda torp. Jämlikt kungl. brevet den 25 maj 1696 lämnades bruksägaren fri dispositionsrätt över dessa torp, att antingen bibehålla dem såsom kolartorp eller avskaffa dem såsom skadliga för skogen. Torpen blevo år 1727 skattlagda, varpå skattläggningarna den 2 mars 1736 fastställdes av kammarkollegium.

Genom skattebrev den 19 mars 1736 försålde därpå kammarkollegium dessa fastigheter 3/8 mtl Björkmyra nr 1, 1/4 mtl Bysättra nr 1, 1/8 mtl Myrby nr 1 och 1/4 mtl Västansjö nr 1 samt torpet Mossjötorp nr 1 i Hargs socken - till krigsrådet baron Erik Oxenstierna till Hargs bruks drift och understöd i så mätto, att den som tillträdde bruket efter krigsrådet och dess arvingar skulle tillösa sig skatterättigheten till

fastigheterna. Något förbehåll om odrivenhet för åbor förekommer ej i skattebrevet.

År 1749 anhöll Per Matsson och Mats Persson i Björkmyra, Mats Olovsson i Bysättra och Anders Andersson i Myrby hos Kungl. Maj:t, att skatteköpet måtte undanröjas, enär hemmanen i fråga av ålder varit ansedda sasom skatte, eller, om hemmanen skulle »kännas under kronan», de själva tillåtas skatteköpa dem. Den 14 mars 1759 förklarade Kungl. Maj:t, att besvärerna vore obefogade, och att ägaren av Hargs bruk borde bibehållas vid skatteköpet och den rätt, som genom låga kraftvunna resolutioner tillkomme honom över Svalmyra allmänning och de därpå belägna torp.

Åbor med ärftlig besittningsrätt lära icke hava funnits å dessa fastigheter.

Norrtälje gevärsfaktori.

Gevärsfaktoret i Norrtälje anlades av Gustaf II Adolf och drevs för kronans räkning till år 1763, då det försålles till ryttmästaren John Jennings och brukspatronen Robert Finlaj, till vilka faktoret redan år 1756 hade upplåtits.

Jämlikt bemyndigande i kungl. brev den 26 oktober 1756 försålde kammarkollegium genom skattebrev den 13 februari 1760 till Jennings och Finlaj dels Ortala kronobruk – nu Ortala nr 14¹⁾ – med en därunder lydande mjölkvarn i Väddö socken, dels Kallboda eller Korsnäs magugn i Häverö socken²⁾ under villkor, bland andra, att dessa lägenheter skulle vara oskiljaktliga från Norrtälje gevärsfaktori. Några åbor lära icke hava funnits å lägenheterna.

Vallsjö gruva.

Genom skattebrev den 2 januari 1735 försalde kammarkollegium till riksrådet greve Olof Törnflycht sasom ägare av »de där i negden vid Vallsjö sätesgård uppfundna järnmalmsberg» 2/3 mtl Rummet nr 1, 1/2 mtl Sund nr 1, 2/3 mtl Sånö nr 1, 1/2 mtl Sånö nr 2, 2/3 mtl Torpet nr 1, 2/3 mtl Valinge nr 1 och 2/3 mtl Valinge nr 2 i Muskö socken. Varken skattebrevet eller konceptet därtill har återfunnits.³⁾ I kollegii protokoll i skatteköpsärendet säges emellertid, att skattebrev skulle utfärdas »med vanliga termer», varmed torde hava avsetts, att däri skulle inflyta stadganden om hemmanens oskiljaktighet från gruvan och om odrivenhet för hemmansåborna.

Genom skattebrev den 3 maj 1737 försalde därpå kammarkollegium till greve Törnflycht till Vallsjö gruvans drift och understöd 2/3 mtl Skarpa eller Ludvigsberg nr 1, 2/3 mtl Skarpa eller Ludvigsberg nr 2, 2/3 mtl Skarpa eller Ludvigsberg nr 3, 2/3 mtl Skarpa eller Ludvigsberg nr 4, 1/2 mtl Mickerum nr 1, 1/2 mtl Mickerum nr 2 1/2 mtl Mickerum nr 3 1/2 mtl Mickerum nr 4 samt lägenheten Hammaren nr 2, samtliga i Muskö socken. I skattebrevet bestämdes, att berörda hemman och lägenhet skulle vara oskiljaktiga från gruvan, samt att åborna jämlikt kungl. brevet den 16 augusti 1731 skulle vara odrivna.

På hemmanet Rummet var Mans Larssons änka Brita åbo vid tiden för skatteköpet. Hemmanet innehades år 1740 av Nils Andersson, vilken icke synes hava stått i släktskapsförhållande till åbostammen. År 1741 tillträdde - - -

¹⁾ Ortala bruk anlades på 1580-talet av Georg Eggertz för kronans rakning. Bruket kom sedermera i enskild ägo men reducerades år 1682 till kronan.

²⁾ Kallboda eller Korsnäs masugn synes aldrig hava varit upptagen i jordeboken sasom särskild lägenhet.

³⁾ Enligt vad kammarkollegii protokoll den 7/5 1764 utvisar, hade konceptet till skattebrevet ej heller då kunnat återfinnas.

Uppsala län.

Dannemora gruva.

Dannemora gruva, som bearbetades redan på 1400-talet, tillhörde ursprungligen kronan, men kom sedermera i enskild ägo och innehades från slutet av 1700-talet av Dannemora gruvintressenter.

Genom särskilda skattebrev den 16 september 1823 försålde kammarkollegium till gruvintressenterna 1/2 mtl Risön nr 1 i Films, numera Öster-Lövsta, socken samt 1/4 mtl Flymyra nr 1 och 1/8 mtl Stenringen nr 1 i Morkarla socken.

Vid skatteköpet voro Per Jansson och Erik Ersson åbo på hemmanet Risön. Den 6 augusti 1890 inköpte intressenterna åborätten till 1/4 mtl av åbon på denna hemmansdel Carl Johan Gustaf Åkerström och den 10 maj 1900 åborätten till återstående 1/4 mtl av åbon därå Erik Ersson Norén.

På Flymyra var Anders Jansson åbo vid skatteköpet. Jansson anhöll år 1831 hos Kbfde i länet, att han, som på grund av åsamkad skuld till jordägaren saknade förmåga att sköta hemmanet, måtte få överlåta sin åborätt på gruvintressenterna, vilka givit honom löfte att framdeles få sitt försvar och uppehälle såsom arbetare under gruvan. Genom resolution den 5 november 1831 biföll Kbfde denna ansökning och överlät på intressenterna »besittnings-, åbo- och dispositionsrätten» till hemmanet.

I början av 1800-talet var Erik Rahl åbo på hemmanet Stenringen. Vid skatteköpet innehades hemmanet av Erik Ersson, som var gift med Rahls änka. Efter Ersson övertogs hemmanet av Rahls son Erik Ersson och efter den sistnämndes fränfalle år 1866 av hans änka Karin Bergman. Vid 1874 års hösteting med Olands härad yrkade gruvintressenterna, att änkan Bergman, som icke fullgjort sina skyldigheter i avseende på hemmanets hävd och byggnader samt därigenom förverkat sin åborätt, måtte förpliktas att avflytta från hemmanet. Häradsrätten meddelade utslag den 15 december 1875. Som intressenterna icke styrkt, att änkan Bergman, efter det hon genom mannens död kommit i besittning av åborätten, till den grad försummat fullgöra henne äliggande skyldigheter, att hon kunde anses därigenom hava utan föregående varning förverkat sin åborätt, lämnade häradsrätten intressenternas talan utan avseende. Efter fullföljd talan fastställdes detta utslag genom Kungl. Maj:ts dom den 29 november 1876. Åborätten till hemmanet äger fortfarande bestånd.

Söderfors bruk.

Den 29 april 1676 erhöll assessorn Claes Depken (Anckarström) privilegier att vid Söderforsen i Dalälven uppbygga en masugn jämte hammare. Bruket, som benämndes Söderfors, innehades i mitten av 1700-talet av direktören vid Ostindiska kompaniet Claes Grill.

Genom skattebrev den 7 oktober 1755 försålde kammarkollegium till Grill till Söderfors bruks understöd torpet Horrskog nr 1 i Tierps, numera Söderfors, socken. I skattebrevet stadgades, att torpet skulle vara oskiljaktigt från bruket, samt att dåvarande åbon å torpet skulle till följd av kungl. breven den 16 augusti 1731 och 23 september 1747 vid torpet bibehållas, så länge han presterade prestanda.

Vid skatteköpet var Lars Larsson åbo på torpet. Larsson efterträdde år 1784 av sin son Erik Larsson. Efter dennes fränfalle år 1799 övertogs torpet av hans änka Anna Persdotter och hennes man i ett senare gifte Lars Larsson. Från år 1825 upptages torpet i mantalslängderna utan åbo med anteckning, att det brukades under Söderfors bruk.

Tobo bruk.

Genom skattebrev den 25 november 1747 försalde kammarkollegium hemmanen Karby nr 3, 5 och 7, vartdera om 1/2 mtl, i Vändels socken till kummarherren Carl de Geer till understöd för Tobo masugn. I skattebrevet stadgades, att hemmanen skulle vara oskiljaktiga från masugnen, samt att aborna a hemmanen skulle vara odrivna, så länge de fullgjorde sina skyldigheter.¹⁾

På Karby nr 3 var »yngste» Erik Ersson äbo vid skatteköpet. Han efterträddes på 1770-talet av sin son Jan Ersson, vars änka Britta Staffansdotter innehade hemmanet i början av 1800-talet. Under förmenande att den äbon förbehållna besittningsrätten endast hade avseende på den vid skattebrevets utfärdande varande äbon, yrkade bruksägaren efter stämning till Vändels häradsrätt, att änkan Staffansdotter skulle frankännas besittningen av hem. —

¹⁾ Hemmanet försaldes till Hultman utan lösen enligt kungl. förklaringen den 5/10 1741 över 1740 ars kungl. förordning om mossars och kärrs samt annan oländig marks uppodling.

²⁾ Tobo bruk med underlydande i Tegelsmora socken tillhörde vid tiden för skatteköpet Leufsta fideikommiss, som innehades av ätten de Geer af Leufsta. Vid överstekammarjunkaren greve Carl de Geers framfalle år 1861 övergick fideikommisset till en yngre gren av ätten, medan hans enskilda egendom tillföll hans dotter. Hemmanen Karby nr 3, 5 och 7, som icke tillhörde fideikommisset, blevo härigenom skilda från bruket. Greve de Geers rättsinnehavare synas emellertid icke hava gjort gällande några anspråk på hemmanen och hava icke sökt fasta eller lagfart a desamma.

Väslands bruk.

Väslands bruk anlades år 1612 sasom kronobruk. I början av 1800-talet tillhörde bruket ryttmästaren friherre Carl de Geer.

Vid jordrannsaking år 1768 klagade bönderna å hemmanet Valla nr 1 i Väslands socken över att de finge utgöra skatt för ett kronotorp Valla, vilket i jordeböckerna vore upptaget för 1/8 mtl nr 6 i Valla by, ehuru de icke innehade jorden till torpet. De anhöllo om jordens återställande till dem eller att befrias från utlagor för densamma. Kbfde hänvisade denna sak till häradsrätten, varest den emellertid anhängiggjordes först år 1804 genom talan å kronans vägnar mot samtliga jordägare i Valla om utbrytning av berörda 1/8 mantal i byn. Ryttmästaren Carl de Geer gjorde samtidigt framställning om utbrytning av det honom tillhöriga frälsehemmanet Valla nr 7. Häradsrätten förklarade, att dessa hemman nr 6 och 7, som funnits från äldre tider, skulle njuta utbrytning av de övriga fem hemmanens ägor inom Valla bys rågång. Detta beslut fastställdes genom lagmansrättens laga kraftvunna dom den 29 juni 1805.

¹⁾ I houppteckningen efter Erik Ersson upptogs sasom tillgång aborätten till Karby nr 5 med ett värde av 9 300 kr. Vid arvsskiftet efter Ersson antecknades, att aborätten tillföлле äldste sonen Erik Eriksson.

Såväl bönderna å Valla nr 1 som ryttmästaren de Geer hade emellertid anmält sig till erhållande av skatteköp av Valla nr 6. Bönderna framhöllo, att de under en längre tid betalt skatten för hemmanet. Och de Geer åberopade, att hemmanet vore oumbärligt för Väslands därintill belägna bruk, samt att han erlagt halva räntan för hemmanet. Kbfde meddelade den 22 november 1805 utslag i ärendet och förklarade till en början, att hemmanet vore så ringa att mer än en äbo icke kunde därå bliva besutten, vadan hemmanet icke med dess bestånd kunde delas mellan flera. Då hemmanets upplåtande under Väslands bruk skulle lända bruket till

styrka i anseende till skog och dagsverken samt annan betjäning, prövade Kbfde rättvist upplåta hemmanet till brukets ägare ryttmästaren de Geer, dock med det uttryckliga förbehåll, att han genast ginge i författning om hemmanets förseende med laga äbyggnad. Och ville Kbfde anmäla honom hos kammarkollegium till erhållande av skattebrev såsom hemmanets laga åbo.

Den 10 december 1806 försälde därpå kammarkollegium hemmanet till de Geer såsom äborättsinnehavare. I skattebrevet stadgades, att hemmanet skulle vara oskiljaktigt från Väslands bruk.

Akerby bruk.

Akerby bruk anlades år 1638 av handelsmannen Henrik Lemmens och tillhörde i början av 1700-talet brukspatronen friherre Carl de Geer.

Genom skattebrev den 17 november 1705 försälde kammarkollegium till de Geer såsom ägare av Akerby bruk hemmanet 1 mtl Ermundbo nr 1 i Öster-Lövsta socken. Enligt handlingarna i skatteköpsärendet hade hemmanet redan för många år tillbaka avhysts och lagts under bruket, »medan inten åbo kunnat bliva behallen därå för den svaga åkerns skull».

Älvkarleö bruk.

Älvkarleö bruk anlades på 1660-talet av Claes Depken (Anckarström) och David Leijel. Bruket innehades sedermera av den sistnämndes arvingar och på 1820-talet av brukspatronen C. Tottie.

Genom skattebrev den 26 mars 1702 och 2 december 1717 försälde kammarkollegium till brukspatronen Petter Leijel 1/4 mtl Ön nr 1 och till assessoren David Leijel 1/4 mtl Ön nr 2 i Älvkarleby socken. Av skatteköpshandlingarna framgår, att Petter Leijel själv ansågs vara åbo på hemmanet Ön nr 1, samt att änkan till en föregående åbo på hemmanet Ön nr 2 avstått sin rätt till detta hemman till David Leijel. Skattebreven innehålla icke något förbehåll om, att hemmanen skulle vara oskiljaktiga från bruket.

Genom köpebrev den 9 december 1663 försälde Kungl. Maj:t till Claes Depken och David Leijel till Älvkarleö bruks konserveration och befordran åtskilliga hemman i Älvkarleby socken jämte lägenheten Norra allmänningen i Tierps socken. Sedermera befanns, att dessa fastigheter lägo å »förbjuden ort». På grund därav förordnade Kungl. Maj:t den 17 mars 1668, att köpet skulle gå åter. Bruket synes dock fortfarande hava disponerat fastigheterna, till dess vid en år 1750 hällen jordrannsaking fråga uppkom om brukets rätt till fastigheterna. Sedan bruksägaren med anledning därav hos kammarkollegium anhållit om bekräftelse på 1663 års skatteköp samt kollegium hänskjutit detta ärende till Kungl. Maj:t förklarade Kungl. Maj:t den 18 maj 1756, att bruksägaren skulle erhålla »ytterligare eller nytt skattebrev» å fastigheterna.

Kammarkollegium försälde därpå genom skattebrev den 25 november 1756 till kaptenen Lars Leijel och hans medintressenter till Älvkarleö bruks konserveration hemmanen 1/4 mtl Ambricka nr 1, 1/4 mtl Grundet nr 1, 1/4 mtl Harstan nr 1, 1/4 mtl Kullen nr 1, 1/2 mtl Näsboda nr 1, 1/4 mtl Rotskär nr 1, 1/2 mtl Siggeboda nr 1, 1/4 mtl Tebo nr 1, Västanan nr 1-5, vartdera om 1 mtl, 1/2 mtl Västanan nr 6, Östanan nr 1-7, vartdera om 1/2 mtl, Östanan nr 8-16, vartdera om 1/4 mtl, i Älvkarleby socken samt lägenheten Norra allmänningen nr 1 i Tierps socken.¹⁾ I skattebrevet stadgades, att fastigheterna skulle vara oskiljaktiga från bruket. Förbehåll om odriivenhet för åbo finnes däremot icke. Åbor med ständig besittningsrätt torde ej heller hava funnits å dessa fastigheter. Detta bekräftas, bland annat, därav att Kbfde genom ett av

Svea hovrätt den 30 juni 1797 fastställt utslag förpliktat brukarna av två hemman i Östanån och ett hemman i Västnanån att avflytta från sina hemman, enär åborna vid skatteköpet icke förbehållits någon besittningsrätt till hemmanen.

Hemmanet Östanån nr 16 hade redan genom kammarkollegii skattebrev den 17 november 1718 försålts till David Leijel, vilken den 25 i samma månad transporterade köpet på Älvkarleby församling. Hemmanet uppfördes emellertid fortfarande såsom krono i jordeboken, vilket torde hava föranlett, att detsamma blev föremål för nytt skatteköp år 1756. Församlingen har emellertid alltså disponerat hemmanet och har även den 7 juli 1911 erhållit lagfart å detsamma.

Genom särskilda bytesbrev den 1 februari 1770 avhände sig bruksägaren fem hemman i Östanån samt hemmanet Tebo mot vederlag av andra fastigheter i Älvkarleby socken.

Under Älvkarleö bruk hade sedan äldre tider nyttjats en lägenhet Norra Hästhagen i Älvkarleby socken.¹⁾ Sedan denna lägenhet skattlagts till 1/8 mtl Ön nr 3, försålde kammarkollegium den 12 september 1827 detta hemman till brukspatronen C. Tottie såsom äborättsinnehavare, på villkor, bland andra, att hemmanet skulle vara oskiljaktigt från bruket.

Österby bruk.

Österby bruk i Films socken anlades såsom kronobruk troligen redan år 1565. På 1640-talet kom bruket i enskild ägo och innehades i mitten av 1700-talet av direktören Claes Grill och brukspatronen Johan Abraham Grill.

Genom skattebrev den 24 oktober 1759 försålde kammarkollegium till herrarna Grill till brukets drift och understöd 1/4 mtl Hemningsby nr 1 i Alunda socken under villkor, bland andra, att hemmanet skulle vara oskiljaktigt från bruket, samt att åbon å hemmanet skulle vara odrynen, så länge han fullgjorde sina skyldigheter.

Vid skatteköpet var Jan Jansson åbo å hemmanet. Jansson efterträddes av sin son Jan Jansson d. y. År 1825 övertogs hemmanet av Jan Persson. Huruvida Persson var besläktad med åbostammen har icke kunnat utrönas. Hemmanet innehades därefter av Perssons son Anders Jansson och den sistnämndes son Anders Petter Andersson. Genom köpebrev den 12 mars 1883 försålde brukets ägare skatterätten till hemmanet till Anders Petter Andersson, vilken i köpebrevet benämnes »hemmansåbo».

¹⁾ Skattebrevet eller konceptet till detsamma har icke återfunnits. En obestyrt avskrift av skattebrevet finnes i verifikationsboken till Uppsala läns räkenskaper för år 1757, som förvaras i landsarkivet i Uppsala. I denna avskrift synes emellertid förekomma en del oriktiga uppgifter rörande de hemman, som skattsalts under bruket. Salunda upptagas i början av skattebrevet 7 halva och 10 fjärdedels hemman Östanån samt längre fram i brevet 8 halva och 9 fjärdedels hemman Östanån, medan skatteköpet, såvitt jordeböckerna och andra handlingar utvisa, avsett allenast 7 halva och 9 fjärdedels hemman Östanån. I berörda avskrift angives även, att 6 hela hemman Västnanån skatteköpts, medan köpet torde avsett 5 hela och 1 halvt hemman Västnanån.

²⁾ Genom Kungl. Maj:ts dom den 25/4 1816 ogillades av kronan framställt yrkande om lägenhetens avträdande till Älvkarleby kungsladugård.

Södermanlands län.

Erendals och Lundholms bruk.

Handlanden Jesper Eliesson, adlad Ehrencreutz, anlade under senare hälften av 1600-talet i Frustuna socken ett bruk, som benämndes Lundholms, sedermera Erendals bruk. Bruket erhöll även privilegier sasom styckebruk. Därstädes uppfördes jämnväl en hammare, benämnd Lundholms stångjärnshammare. På 1790-talet ägdes dessa bruk av brukspatronen G.C. Koschell, vilken försålde dels den 26 november 1792 ett flertal bruken underlydande hemman till presidenten G. von Carlsson, dels den 1 juni 1799 bruken jämte återstående hemman och lägenheter till direktören J. Löfving. Sedan denne avträtt sin egendom till konkurs, försålde bruken med underlydande den 1 oktober 1807 till advokatfiskalen M.J. Rundbergsson.

Genom skattebrev den 19 december 1734 försålde kammarkollegium till hovjunkaren Olof Ehrencreutz 1/4 mtl Brakedal nr 1 och 5/3 mtl Frustuna nr 1 i Frustuna socken till Erendals styckebruks understöd. Enligt kollegii protokoll i skatteköpsärendet skulle hemmanen vara oskiljaktiga från bruket, varemot något förbehåll angående abornas odrivenhet ej däri omförmäles.¹⁾

1759 års skatteköp.

Genom skattebrev den 24 januari 1759 försålde kammarkollegium till borgmästaren Gustaf Kierrman till drift och understöd för Akers styckebruk 1/4 mtl Stora Skeppmora nr 1 i Gåsinge socken. I skattebrevet stadgades, att hemmanet skulle vara oskiljaktigt från bruket, varemot bestämmelse om odrivenhet för abo saknas.

Vid skatteköpet innehades hemmanet av Olov Andersson. Hemmanet brukades sedermera av hans son Anders Olsson och dennes son Anders Andersson samt tillträdde år 1834 av den sistnämndes son Karl Erik Andersson. År 1839 avflyttade Karl Erik Andersson från hemmanet, varefter det övertogs av Anders Andersson från Aker. Varken denne eller senare innehavare av hemmanet synas hava stått i släktskapsförhållande till föregående brukare.¹⁾

1760 års skatteköp.

Genom skattebrev den 1 april 1760 försålde kammarkollegium till borgmästaren Gustaf Kierrman till drift och understöd för Akers styckebruk 1/4 mtl Magsjötorp nr 1, 3/8 mtl Merlänнасätter nr 1, 1/4 mtl Navarstorp nr 1, 1/4 mtl Navesta nr 1, 1/4 mtl Nyckelberga nr 1, 3/8 mtl Röntorp nr 1, 1/4 mtl Salvartorp nr 1, 3/8 mtl Sandvik nr 1, 1/4 mtl Stavtorp nr 1, 3/8 mtl Lilla Sättertorp nr 1 och 1/4 mtl Ösätter nr 1 i Länna socken. I skattebrevet stadgades, att hemmanen skulle vara oskiljaktiga från bruket, samt att åborna jämlikt nädiga breven den 16 augusti 1731 och den 23 september 1747 skulle vara odrivna, så länge de fullgjorde sina skyldigheter.

Vid skatteköpet år 1760 var Daniel Gustavsson abo på Magsjötorp. Gustavsson efterträdde år 1768 av sin mag Erik Ersson och denne av sin son Erik Ersson. År 1787 övertogs hemmanet av Erik Andersson. Varken denne eller senare brukare av hemmanet synes hava stått i släktskapsförhållande till abostammen. I början på 1800-talet yrkade von Wahren-dorff hos Kbfde, att »landbönderna» Fredrik Ersson i Magsjötorp med flera måtte avhysas från sina hemman, enär de icke fullgjort sina enligt kontrakt allgäande skyldigheter. Kbfde hänvisade von Warendorff att vid vederbörlig domstol utföra sin talan. Detta beslut fastställdes efter

fullföljd talan av Kungl. Maj:t den 5 december 1815. Efter stämning till häradsrätten yrkade därpå von Warendorff, att »landbönderna» måtte förpliktas att genast avflytta från sina hemman. Bönderna bestredo von Warendorffs talan samt yrkade å sin sida, att, enär de icke vägrat att mot betalning fullgöra föreskrivna prestanda, bruksägaren måtte förbjudas att betunga dem med andra skyldigheter än nämnda brevet den 23 september 1747 föreskreve. Häradsrätten meddelade utslag i målet den 25 maj 1816. Häradsrätten funne upplyst och medgivet, att »bönderna» icke såsom arvtagare efter de släktstammar, som varit verkliga åbor, kommit till hemmanen, vilka de blott efter särskilda kontrakt fått bruka mot utgörande av betingade och åtagna skyldigheter. Och då »bönderna» i betydlig - -

1) Huruvida nämnda brukare varit att anse såsom åbor å hemmanet, är ovist.

1761 års skatteköp.

Genom skattebrev den 26 februari 1761 försålde kammarkollegium till borgmästaren Gustaf Kierman till drift och understöd för Akers styckebruk dels 1/16 mtl Lilla Skeppmora nr 1 och 1/16 mtl Skeppmora eller Dalen nr 1 samt torpen Göksjötorp nr 1, Hammarbosätter eller Löten nr 1 och Sägartorp nr 1 i Akers socken, dels 1/4 mtl Hult nr 1, 1/2 mtl Lidökna nr 1 och 1/4 mtl Öråsen nr 1 samt torpen Lilla Gölkärr nr 1, Lilla Åstorp nr 1 och Lukastorp nr 1 i Länna socken och dels 1/4 mtl Vasskärr nr 1 och 1/4 mtl Vinterled nr 1 i Gåsinge socken. I skattebrevet stadgades, att fastigheterna skulle vara oskiljaktiga från bruket, samt att åborna skulle vara odrivna, så länge de fullgjorde sina skyldigheter.

Vid skatteköpet var Per Andersson åbo å Lilla Skeppmora. Andersson efterträddes av sin måg Fredrik Hermansson. Efter honom innehades hemmanet av hans son Per Fredriksson och dennes son Erik Persson. I 1861 års mantalslängd är Erik Persson antecknad som före detta brukare, och har hemmanet därefter innehafts av personer, som icke varit släkt med åbostammen.

På Skeppmora eller Dalen var Fredrik Hermansson åbo vid skatteköpet. Enligt anteckning i husförhållslängden avflyttade Hermansson redan år 1767 med hustru och barn till Dillnäs. År 1778 övertog Hermansson ånyo hemmanet, vilket därefter innehades av hans son Per Fredriksson till år 1787, då hemmanet övertogs av Olov Karlsson. Varken denne eller senare innehavare av hemmanet torde hava stått i skyldskapsförhållande till åbostammen.

Östergötlands län.

Finspängs bruk.

Finspängs bruk i Risinge socken anlades på 1500-talet för kronans räkning. År 1618 utarrenderades bruket till Louis de Geer d. ä., vilken år 1641 inköpte detsamma av kronan. Bruket har sedermera till mitten av 1800-talet innehafts av släkten de Geer.

Den 14 september 1675 upplät kammarkollegium Herrebro äng i Borgs socken under förpantning till landshövdingen Lars Eldstierna. Denna förpantning transporterades sedermera på ägaren av Finspängs bruk Louis de Geer d. y. År 1691 avstod de Geer halva ängen samt erhöi i vederlag 1/4 mtl. Hindstorp nr 2 i Tjällmo socken jämte andra lägenheter. Den 6 december 1721 förordnade kammarkollegium, att berörda förpantning skulle indragas till kronan. Brukspatronen Carl de Geer erhöi emellertid den 28 maj 1723 Kungl. Maj:ts tillstånd att mot jämnlagt vederlag tillbyta sig dessa fastigheter. Någon indragning av

förpantningen eller något byte kom emellertid ej till stånd.

I början av 1800-talet innehades hemmanet Hindstorp nr 2 av Anders Månsson, vilken sökte att få skatteköpa detsamma. Detta bestreds av brukets ägare, vilka påstodo sig innehava hemmanet under förpantning. Tvisten fullföljdes till Kungl. Maj:t, som den 18 juni 1816 meddelade beslut i ärendet. Kungl. Maj:t förklarade, att någon bestämd äbo- och besittningsrätt till hemmanet icke kunde tilläggas vare sig bruksägarna eller Anders Månsson. Som bruksägarna under en längre tid för bruksdriften fått använda hemmanet och detsamma i avseende på körslor och dagsverken fortfarande vore nödigt för bruket, prövade Kungl. Maj:t skäligt tillåta bruksägarna att - på sätt Kungl. förordningen den 24 januari 1790 och de däri angående kronohemmans skattelösen under bruk återopade författningar innehölle - för bruksrörelsens vidmakthållande få lösa hemmanet till skatte, likväl med rättighet för dåvarande åbon och hans arvingar att enligt kungl. brevet den 23 september 1747 å hemmanet sitta odrična, så länge de fullgjorde sina skyldigheter och skogen icke annorlunda än efter allmänna lagen och förordningarna nyttjade. Bruksägarna skulle icke äga att belasta hemmanet med flera dagsverken än de som vore påförda hemmanet i jordeboken, dock att de efter överenskommelse med åborna finge förvandla hemmanets hela ränta uti kolning och körslor emot samma betalning som skattebönder åtnjöte.

Genom skattebrev den 27 juli 1818 försålde därpå kammarkollegium hemmanet till brukets dåvarande ägare friherrarna Gustaf af Wetterstedt och Gerard de Geer, med förbehåll att åbon därå och hans arvingar skulle jämlikt förberörda kungl. brev den 18 juni 1816 sitta odrična och bibehållas vid åborätten å hemmanet med de villkor, som föreskrivits i det kungl. brevet.

Efter Anders Månsson blev hans son Anders Petter Andersson äbo å hemmanet. I bouppteckningen efter Andersson den 4 oktober 1870 upptogs själva hemmanet såsom tillgång i boet. Andersson efterlämnade ett barn, dottern Anna Sofia, gift med Karl Ludvig Andersson. Sedan Anna Sofia avlidit, erhöilo makarnas barn den 1 juni 1896 lagfart å hemmanet. Därvid återopades till styrkande av åtkomsten till hemmanet förberörda bouppteckning efter Anders Petter Andersson. Huruvida denne eller hans fader Anders Månsson av bruksägarna förvärvat skatterätten till hemmanet är ej känt.

Efter förordnande av bergskollegium hölls av vederbörande bergmästare i september 1732 undersökning angående de å Vånga och Hållestads bergslags allmänningar skedda utsyningar och intäkter. Därvid utröntes beträffande Vånga bergslags allmänningar, bland annat, att å Glansgruve allmänning utan tillstånd upptagits ett torp Nybygget, som »ville förvaras» under Finspångs bruk och tidigare använts till hästhage för gruvhästar. På Byggare allmänning hade »för 50 å 60 år sedan» av Finspångs bruk upptagits ett kolartorp Alsjötorpet. På denna allmänning funnos även torpen Stora och Lilla Grana. Det förra hade »från lungliga tider» varit kolartorp under Finspångs bruk. Och det senare, som även benämndes Tittut, hade anlagts på grund av bergstingsrättens tillstånd den 30 juli 1714. I resolution den 24 april 1734 beträffande denna undersökning förklarade bergskollegium, att kollegium ville framdeles utlåta sig om dessa lägenheter. Något beslut härom synes emellertid icke hava meddelats.

Sedan fråga uppkommit om Vånga bergslags förändring till landslag, ägde år 1816 undersökning rum om bergslagets dåvarande tillstånd. Därvid antecknades, bland annat, att torpen Stora och Lilla Grana voro sammanslagna och brukades av en äbo.

Genom kungl. brev den 26 juni 1821 förordnades därpå, att Vånga bergslag skulle förändras till landslag. Och skulle med de till understöd för bergslagens gruvor och hyttebruk anslagna kronoallmänningar förfaras på sätt i avseende på de Hällestads förra bergslag upplåtna dylika allmänningar stadgats.¹⁾

Sedan ägarna av Finspångs bruk hos Kbfde anhållit att få skatteköpa förenämnda under bruket dittills nyttjade lägenheter, förklarade Kbfde genom utslag den 6 juni 1831, att, som åborna å torpen erkänt sig hava av brukets ägare erhållit brukningsrättighet till torpen emot bestämda arrenden, bruksägarna skulle vara berättigade att till och med år 1839 begagna torpen, men att dessa därefter skulle hemfalla till staten. Häröver anförde bruksägarna besvär hos kammarkollegium med yrkande att, som torpen av ålder opåttalt hävdats till bruket, ej allenast tillerkännas företrädesrättighet till skattelösen av desamma utan ock för dem få avdelad så mycken mark, att torpen kunde skattläggas till 1/8 mantal vartdera.

Innan detta besvärsmål avgjorts, anmälde Kbfde hos collegium, att Vånga bergslags allmänningar blivit avmätta och i lotter indelade, samt hemställde, huru borde förhållas med de å allmänningarna befintliga särskilda lägenheterna, till vilka dels besittnings- dels skattelösningsrätt söks. Med anledning därav förordnade collegium den 6 mars 1833, bland annat, att de oskattlagda lägenheterna Grana, Nybygget och Alsjön skulle med tillämpning av ortens skattläggningsmetod och kungl. kungörelsen den 4 februari 1811 angående användningen av de till bergverken och bruken upplåtna rekognitionsskogarna skattläggas till minst 1/16 mantal mot undfående av erforderligt skogsanslag från den allmänningsmark, varå de voro belägna.

¹⁾ Genom kungl. brev den 30/6 1820, hade förordnats att med de till understöd för Hällestads gruvor och hyttebruk anslagna kronoallmänningar skulle förfaras på sätt och i den ordning, som om rekognitionsskogarna i allmänhet redan blivit eller framdeles kunde bli förordnat.

Av denna korta översikt framgår den skada som land och folk under ett historiskt kort tidsskede åsamkats av rättslig bedömning, ekonomisk slentrian och privilegietänkande, som grupper eller enskilda kan åstadkomma.

1972 års riksdag föreläggs ett mycket omfattande program beträffande sysselsättning samt skydd för vatten, mark och miljöer. Detta borde ha åtföljts av de ägomässiga och ekonomiska förändringar och resurser som praktiskt måste följa, om målet skall bli praktisk verklighet inom rimlig tid. Nog borde 1972 års demokratiska ansvariga våga föreslå den socialisering som Sundsvallsstrejkens arbetarfientliga landshövding Curry Treffenberg föreslog och accepterade, och som riksdagen 1873 godkände. År 1873 fastslogs principen att bruksprivilegierna skulle upphöra och till kronan återfalla och den befintliga skogen ställdes under förbud tills återgången till kronan var klar. Curry Treffenbergs och 1873 års riksdags socialisering omfattar två markområden i Norrland, ca 160 mil långa och 1,5 2,5 mil breda.

Om en liknande socialisering vidtagits eller vidtages gentemot bolag och bruksägare i Norrland och landet i övrigt, där bruksrörelser nedlagts men kronans mark och vatten och andra naturvärden icke återgått till

kronan, skulle många sysselsättnings-, natur- och miljöproblem ha kunnat lösas eller kan lösas.

Då det gäller våra älvar och vattenområden borde myndigheter och ansvariga hävda och bevaka kronans äganderätt, som oinskränkt skall tillhöra kronan, och skydda bygdebefolkning och allmogens gamla nyttjanderätter och intressen samt bevara och skydda naturvärden av olika slag. Bolagens rätt i älvar och vattenområden är begränsad till det intrång som följde med flottning i flottlederna. När flottled upphör har bolag ingen särskild rätt att äga eller nyttja våra vattendrag.

De tvister som uppstår genom att olika bolag uppträtt och sökt tillstånd för kraftverksbyggnader, utan hänsyn till bygdebefolkningen och till det förhållandet att kronan är ägare, måste bygga på en felbedömning av kronans äganderätt samt urminnes nyttjanderätt till vissa nyttigheter i vattenområdena för bygdebefolkningen. Bolagen har aldrig haft eller kan aldrig ha rätt att uppträda som ägandepart vid rättshandlingar, eftersom äganderätten ligger hos kronan.

Då ändock bolagens uppträdande vid vattenområdena i Dalälven och Ljusnan m. fl. älvar skapat oro och irritation hos bygdebefolkningen, bör riksdagen klart ange att riksdagens beslut 1873 även gäller kronans vattenrätt i älvarna och att urminnes rätt för nyttjande av vissa nyttigheter som av ålder tillkommit bygdebefolkningen, skall upprätthållas och respekteras. Vid utbyggnad i våra älvar bör natur- och miljöfrågor beaktas. Frågan om utbyggnad av fallhöjder skall rättsligt prövas och utredas av kronan innan förslag föreläggs myndighet och riksdagen för beslut.

Markvärdestegringen och dess katastrofala följder för människor, fauna och flora samt miljövärden är en gammal och olöst fråga. I propositionen nr 111 berörs frågan utan att man vågar gå från flyktig tanke till beslutsam handling.

Bokförläggare *Johan Hansson* skrev förord och utgav redan 1907 Henry Georges bok "*Den sociala grundorätten*", som var en stridsskrift 1891 mot påven Leo XIII angående den privata jordägarätten och markvärdestegringen. George var djupt kristen men icke socialist.

I boken hävdas att markvärdestegringen bör vara "en vidsträckt offentlig egendom, en stor nationalfond ställd under nationens herredöme och till dess förfogande; den erbjuder en riklig inkomstkälla till betäckande av alla utgifter för landets styrelse, för lagskiftningen, för ungdomens uppfostran, och den sätter staten i stånd att understödja den fattiga befolkningen. En av de mest tilltalande egenskaperna vid denna egendom är, att dess värde aldrig står stilla, utan ständigt växer i direkt förhållande till samhällets tillväxt, och att just de orsaker, som mångdubbla anspråken på denna fond, även öka dess förmåga att möta dem."

George hävdar:

Att det värde, som jorden erhåller genom samhällets tillväxt, är bestämt för samhällets behov, bevisas ytterligare genom att betrakta de olägenheter, som följa av att *icke* låta jordvärdet tillflyta samhället. Gud är i sanning en nitälskande Gud även i det avseendet, att endast skada och

olycka härleda sig av våra försök att utföra något på annat sätt, än han har bestämt. Där de välsignelser, som han tillbjuder, skjutas bort eller missbrukas, förändra de sig till förbannelser. Och liksom det är farligt för en moder att avhålla barnet från den näring, som fyller hennes bröst, då det föddes, så blir det även en källa till samhällets sjukdomar att vägra använda de värden för samhällets behov, som äro därtill bestämda.

Ty vägrar man att använda det stigande jordvärdet för offentliga ändamål i det växande samhället, så nödvändiggör man skattepalägor, som förminska produktionen, snedvrider omsättningen och de moralisera samhället. Man låter några tillägna sig det, som med rätta tillkommer alla, men uraktlåter att använda det enda medel, som gör det möjligt att, i ett högt utvecklat samhälle, förena den besittningssäkerhet, som är nödvändig för att fruktbärande arbete, med den likställighet gent emot naturens rikedomskällor, som är den viktigaste av alla naturliga rättigheter. Samhället bygges på det sättet på grundvalen av orättvis olikhet människor emellan, i det man tvingar en del av folket att tillköpa sig rätten att leva, tillfällen att arbeta, fördelar, som samhället bjuder, och gåvor, som Gud har ämnat åt alla. Men än mer: just denna plundring, som mänsklighetens flertal lider under, förorsakar i det framåtskridande samhället en ny plundring; ty där man låter jordvärdet tillfalla den enskilde, som har försäkrat sig om äganderätten till jorden, frestas denna att, där det finns utsikt till att jorden stiger i värde genom befolkningstillväxten eller påtänkta förbättringar, *spekulera* i jord, varvid de framkalla en konstlad brist på det, som utgör den naturliga grundvalen för allt liv och arbete. Härvid förorsakas produktionsstockningar, som visa sig i ständigt återkommande krampanfall av dåliga tider, kriser, som äro lika ödesdigra som förödande krig. Det är detta, som är orsaken till, att vårt materiella framåtskridande icke förmår förbättra stora samhällsklassers ekonomiska belägenhet. Det är detta, som i våra rikaste kristna länder skapar stora folklager, vilkas liv är hårdare, mera hopplöst, mera förnedrande än de lägsta vildars. Det är detta, som förleder så många att tro, att Gud är en kläpare, som ständigt för fler människor in i världen, än han kan försörja, eller att det ingen Gud finnes — — — och att tron på honom är en övertro, som livets fakta och vetenskapens framsteg måste undanröja.

Denna djupt kristna samhällsförkunnare gjorde dessa märkliga uttalanden och visioner för drygt 80 år sedan. Han anklagade påven för att denne ville upprätthålla ett system där alla Guds materiella gåvor och välsignelser göras uteslutande till ett mindretals egendom, och att påven ger oss lika rätt till himlen men nekar oss lika rätt till jorden.

Anklagande konstaterar George:

Det har blivit sagt om en berömd dom i högsta domstolen här i Förenta Staterna, som fälldes i en bortrymd slavs sak kort före borgarkrigets utbrott, att 'den gav lag åt nordstaterna och negrerna åt sydstaterna'. På samma sätt ger ni i eder rundskrivelse evangeliet åt arbetarna och jorden åt godsägarna. Kan man då förundra sig över, att det gives människor som hånande säga: 'Präster äro villiga nog att ge de fattiga lika andel i det osynliga, men de sörja troget för, att de rika behålla allt det synliga för sig allena.'

Detta är orsaken till att de arbetande massorna runt om i världen vända sig bort från all dogmatisk religion.

Och varför skulle de icke göra det?

Vad är religionens uppgift om icke att utpeka de principer, som böra leda människorna i deras inbördes förhållande; om icke att ge oss klara,

bestämda livsregler, som kunna tjäna till ledning i alla livets förhållanden – i verkstaden, på torget, i rätten och riksförsamlingen såväl som i kyrkan; om icke att tjäna som en kompass, varigenom människorna trygga kunna ledas genom frestelsens stormar, begärligheternas villovägar, kortsynthetens tjocka? Vartill gagnar en religion, som står förlamad och tvivlande gentemot de mest betydelsefulla spörsmål – en religion, som, hur mycket den än lovar i den tillkommande världen, intet förmår uträtta gentemot orättvisorna i denna?

Georges uttalanden kunde i dag lika befogat rikta sig mot politiska ideologier, partier och politiker. Nya fastighetsbildningslagen ger central myndighet, lantmäteristyrelsen, och överlantmätarna en suverän makt, som till synes kommer att ge bolag och stora enheter ytterligare makt att lägga beslag på kronomark, mindre fastigheter och egnahem. Lantbruksnämnderna har ekonomiska styrmedel att rationalisera bort småbruk och bondejordbruk, trots att vi från natursynpunkt och ekologisk synpunkt i längden inte kan undvara mindre jordbruksenheter och stödjordbruk. Koncentration av jordbruk till stora enheter, med maskinella och andra investeringar på flera hundratusen kronor, påminner om en feodal inriktning av markägandet. Huruvida priserna på produkter sjunker och skatteinkomster från storbruken ger mera utdelning per har än de mindre jordbruksenheterna borde en undersökning kunna ge ett svar på.

På 1940-talet framförde jag i motioner krav att kronan skulle ta till vara sina gamla rättigheter i form av ägande av grustäcker, gamla impediment, för att skydda grusåsar och vattentäcker från förstörelse, varefter samhällets behov av grus skulle säkras till ett framtida rimligt pris. Det försäkrades då att inga risker för förstörelse och prishöjningar förelåg. På de ca 30 år som gått har miljarder uttagits som arbetsfri inkomst av grustäcker; vattentäcker och grusåsar har hänsynslöst spolierats och oersättliga värden i naturen skövlats.

År 1950 infördes lag om gräns mot vatten, fiskerättslag och ersättning för intrång i fiskerätt. Kostnaden skulle enligt experterna bli högst tre miljoner kronor. Resultatet är skrämmande. Bygdebefolkningen som sedan urminnes tid haft rätt till fiske får i dag finna sig i att bolag, godsägare och direktörer, ofta bosatta i huvudstaden, säger sig vara ägare till fiskevatten i Norrland, som de nyttjar som s. k. utländskt representationsvatten. Polismakten nyttjas för att driva bort bygdebefolkning och domstolarna beslagtager redskap och utdömer straff. I Kongl. Maj:ts stadga av den 14 november 1766, 2 kap. 1 §, sägs, "att fiske i öppna havet, vid kronskär, stränder och holmar, som egentligen ej till någon höra, eller under serskilda villkor innehavas, eger varje rikets undersäte frihet att idka, och sig till fördel använda". Svenska bönder blir kallade tjuvfiskare och stäms till domstol, och de far på avstånd tyst begrunda hur bolagsherrar, direktörer och utländska gäster fiskar på allmogens urgamla fiskeplatser. Men allmänheten får tillika inte endast betala de 1950 beslutade ersättningsarna på högst 3 miljoner kronor. I dag uppgår väl hittills utbetalade ersättningar till ett belopp mellan 75 och 100 miljoner kronor. Personer som aldrig varit ned till sjön, badat i havet eller fiskat ens en mört under ett upp till 90 år långt liv, har fått flera

tusenlappar för intrång i fiskerätt. Hur kan detta få ske? Från fritids-, miljö- och trivselsynpunkt har experternas skrivbordsprodukter inneburit bara negativa resultat för småfolket.

Det har även uppgivits att det förekommit att för "intrång" i grustäkter ersättningar kunnat utgå med miljonbelopp. Om detta kunnat vara möjligt måste man fråga sig vem som kan så slösa med allmänna medel.

Att lösa sysselsättningsfrågor genom att t. ex. flytta på utbyggda och fungerande ämbetsverk och institutioner torde vara en mycket dyr och irrationell metod för samhället och kan väl för anställda knappast vara ett stimulerande miljöbyte. Vad vi i avfolkningsbygder behöver är nya industrier och trygghet i sysselsättningen för befolkningen. Gränserna för stödområdena bör borttagas och samhället påtaga sig att under en övergångstid sätta in resurser på den plats i landet där behov så påkallar. Om de miljoner som går bort i flyttningskarusellen, och de ytterligare penningmedel som behövs för att statlig verksamhet därefter skall fungera, ställdes till "stördorternas" förfogande skulle resultaten och effekterna troligen bli större och riktigare. Flyttningskarusellen löser inga problem utan skapar i stället nya för både den givande och den tagande kommunen. Om riksdagen t. ex. tänkte sig in i hur resultatet skulle bli om de olika departementen fick order om att sprida sig och flytta ut i olika län, vad en sådan revolution skulle få till följd, så kan tankebildningen vidgas. Placering av personal, bygghänsyn och platsangivelse måste ske vid tillkomsten av nya verk och inrättningar och inte i efterhand.

Den nya renbeteslagen har följts av problem och en sysselsättnings- och inkomstförstärkning för den juridiska personalen. Samerna sägs vilja ockupera stora delar av vårt land för egen vinning, och de vill ha arbetsfri inkomst genom inträngsersättning, såsom sker i andra sammanhang. Nästa steg kan bli att de gamla nybyggarna, finnbefolkningen och anställda i Kiruna och Malinberget etc. kommer att stämma samerna för intrång i deras livsrum i fråga om fiske, jakt och friluftsliv. Miljonkostnaderna får bekostas av svenska folket i gemen. Den nya renbeteslagen löste inga problem utan öppnar en väg för nya och stora utgifter för samhället.

Den nya jordabalken och den nya fastighetsbildningslagen borde ha lagts på is till dess att de frågor som måste aktualiseras genom den föreliggande propositionen nr 111, blir realistiskt prövade. Redan nu får vi på Upplandskusten uppleva hur bolagen, tydligen utan kontroll, får nya kartgränser och gamla bygdevägar borttraderade på kartbilderna, och bolagen ockuperar skär, holmar och strandområden och det nya landlandshöjningen ger. Eftersom pengar ger makt och möjligheter åt bolagen kan de tydligen själva lägga beslag på den för friluftsliv och miljöer mest attraktiva marken i och för markspekulativa intressen.

Beskattningsrätten lär tillkomma riksdagen. Även om den statliga och kommunala skatten och landstingens skatt stigit i höjden på ett betungande sätt, är det orimligt att enskilda genom markspekulation m. m. tillåts att vid sidan av myndigheterna få bedriva ohämmade och okontrollerade skatteuttag. En yngling lär på en fastighet som togs från

kronan 1719 utan vederlag kunna utta 15 kronor per innevånare i länet, om man skall kunna förvärva en för samhället nödvändig fastighet för gemensamma intressen. Om denna miljonrullning kan få försiggå och om expropriationslagstiftningens tillämpning ger liknande skrämmande resultat, måste ansvariga, tillämpande myndigheter ersättas av mera samhälls-medvetna och ekonomiskt kunniga institutioner. Det förefaller ofta som om resultaten av beslut skulle bygga på förutsättningar som uppdragits av högavlönade personer med skrivbordsteoretisk kompetens. Lagstiftningsfrågorna och tillämpningen av 1950 års lag om gräns mot vatten, fiskerättslag, ersättning för intrång i fiskerätter och grustäkter, renbeteslagen, rättshjälpslagen och i fråga om jordlagstiftning, fastighetsbildning m. m. lämnar spår efter sig, som för samhället och enskilda är föga tilltalande och som bör tvinga fram en revision inom den närmaste framtiden.

Att bedöma huruvida den föreliggande propositionen nr 111 är behäftad med samma eller liknande brister med tanke på praktisk tillämpning, och om den kan beskyllas för att vara en teoretisk skrivbordsprodukt, har brist på tid för genomläsning av den tusensidiga propositionen, granskning, kontroll och motionskrivande, icke tillåtit. Riksdagen borde därför skjuta på behandlingen till vårriksdagen. Det är orimligt om riksdagen under trycket av tidsnöd skulle pröva och fatta beslut när det gäller en proposition som omspannar en för land och folk så viktig fråga, som gäller människor, fauna, flora, miljöer, sysselsättning, trivsel, ekonomi, mark, vatten m. m.

Av vad ovan framgår har endast en mindre omfattande bedömning av propositionens brister kunnat lämnas och motiveras, kompletterad med de önskemål jag anser angelägna.

Med hänvisning till vad ovan anförts hemställas

att riksdagen i anslutning till propositionen 1972:111 om regional utveckling och hushållning med mark och vatten måtte besluta

1. att i skrivelse till Kungl. Maj:t hemställa att regeringen snarast möjligt måtte förelägga riksdagen förslag att kronan vid bruk som nedlagts måtte återkräva kronans egendom, och eventuell ersättning för senare uttagna nyttigheter, på ett liknande sätt som skedde i det av landshövdingen Curry Treffenberg den 22 april 1873 undertecknade betänkandet om socialisering av två fastigheter i Norrland, omfattande ett område om ca 160 mils längd och 1,5–2,5 mils bredd,
2. att regering och myndigheter åläggas att bevaka kronans äganderätt till älvar och vattendrag, som i landslag och grundlag föreskrives, och att allmogens av ålder gällande urminnesrätt av myndigheter och rättsväsende uppmärksammas och respekteras, och att bolagens utbyggnad av vattenfallen i Ljusnan och Dalälven förbjudes, eftersom äganderätten ligger hos kronan,

3. att riksdagen i skrivelse till Kungl. Maj:t hemställer om utredning och förslag att hindra markvärdestegring för all mark och allt vatten, och, om sådan sker, markvärdestegringen skall tillfalla kronan och kommunerna, och att markpriserna åsättes ett grundpris ej överstigande det markpris som hetalas för god jordbruksjord; att beträffande grustäkterna, f. d. impediment som tillhör kronan, om de från naturvårdssynpunkt skall fredas, ersättning icke skall utgå, och i övrigt, om ersättning skall utgå, samma ersättning som för mark ovan angives utgår.
4. att 1950 års lag om gräns mot vatten, fiskerättslagen, ersättning för s. k. intrång i fiskerätt revideras, med hänsyn till gamla, allmogens tillkommande urminnesrätter; och att det undersökes hur miljonrullningen för s. k. intrång i fiskerätt kunnat utgå samt om äganderätten till de överbetalade och till 1950 av kronan ägda vattnen nu är klarlagd och kan redovisas.
5. att Kungl. Maj:t nu utreder och kommer med förslag om ett nedläggande av kammarkollegiet och att dess akter överlåtes till annan museal institution, och att all remissverksamhet upphör,
6. att gränserna för stödområden utgår och utflyttningen av redan utbyggda och fungerande institutioner och ämhetsverk upphör och att miljonbesparingarna därav överlåtes till sysselsättningssökande kommuner för att skapa ny industriell verksamhet eller stöd till redan existerande sådan, samt
7. att utskottet vid behandlingen av propositionen måtte beakta de i motionen framförda synpunkterna.

Stockholm den 17 november 1972

JOHN LUNDBERG (s)

